

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ**

ПОГОДЖЕНО

Декан гуманітарно-педагогічного
факультету
кандидат філософських наук,
доцент

_____ Інна САВИЦЬКА
« _____ » _____ 2025 р.

ДОПУСКАЄТЬСЯ ДО ЗАХИСТУ

Завідувач кафедри соціальної роботи
та реабілітації,
доктор педагогічних наук
професор

_____ Ірина СОПІВНИК
« _____ » _____ 2025 р.

МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

**на тему «Соціальна реабілітація осіб з особливими освітніми потребами
в умовах закладу вищої освіти»**

Спеціальність 231 «Соціальна робота»

Освітня програма «Соціально-психологічна реабілітація»

Орієнтація освітньої програми: освітньо-професійна

Гарант освітньої програми

доктор педагогічних наук, професор _____ Ірина СОПІВНИК

Керівник магістерської кваліфікаційної роботи

доктор педагогічних наук, професор _____ Ірина СОПІВНИК

Виконав

_____ Сергій КОЛОСОВ

КИЇВ – 2025

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ**

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри соціальної роботи та
реабілітації

доктор педагогічних наук, професор
_____ Ірина СОПІВНИК

“ ____ ” _____ 2025 року

З А В Д А Н Н Я

ДО ВИКОНАННЯ МАГІСТЕРСЬКОЇ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТУ

Колосов Сергій Володимирович

Спеціальність 231 «Соціальна робота»

Освітня програма «Соціально-психологічна реабілітація»

Орієнтація освітньої програми: освітньо-професійна

Тема магістерської кваліфікаційної роботи «Соціальна реабілітація осіб з особливими освітніми потребами в умовах закладу вищої освіти»

затверджена наказом ректора НУБіП України від «20».11.2024 р. № 2066 «С»

Термін подання завершеної роботи на кафедру 27 листопада 2025 року

Вихідні дані до магістерської кваліфікаційної роботи: наукові розробки вітчизняних і зарубіжних учених; матеріали періодичних видань; навчальна та довідкова література із проблеми дослідження

Перелік питань, що підлягають дослідженню:

1. Охарактеризувати соціальні бар'єри адаптації студентів з особливими освітніми до умов навчання в закладі вищої освіти.
2. Узагальнити досвід соціальної реабілітації здобувачів з особливими освітніми потребами у закладах вищої освіти.
3. Здійснити оцінку потреб студентів з особливими освітніми потребами в закладі вищої освіти.
4. Обґрунтувати програму соціальної реабілітації осіб з особливими потребами в умовах закладу вищої освіти.

Дата видачі завдання «27» листопада 2025 р.

Керівник магістерської кваліфікаційної роботи _____ Ірина СОПІВНИК

Завдання прийняв до виконання _____ Сергій КОЛОСОВ

РЕФЕРАТ ДО МАГІСТЕРСЬКОЇ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ

Кваліфікаційна магістерська робота має обсяг основного тексту 61 с., містить 2 таблиці, 3 рисунка, 65 джерел, 2 додатк.

У вступній частині магістерської роботи представлено науковий апарат дослідження. Мета дослідження – обґрунтувати програму соціальної реабілітації осіб з особливими освітніми потребами в умовах закладу вищої освіти. Об'єктом дослідження є – соціальна реабілітація осіб з особливими освітніми потребами. Предметом дослідження є – програма соціальної реабілітації осіб з особливими освітніми потребами в умовах закладу вищої освіти.

Магістерська робота присвячена дослідженню теоретичних, нормативно-правових, організаційних та практичних аспектів забезпечення соціальної реабілітації здобувачів з особливими освітніми потребами у закладах вищої освіти України.

У першому розділі досліджено сутність та зміст понять «соціальна реабілітація» та «інклюзивне навчання», проаналізовано їх еволюцію в соціально-педагогічній та медико-соціальній науці. Розкрито концептуальні підходи до соціальної реабілітації, її міждисциплінарний характер, а також визначено місце інклюзивної освіти у сучасній системі вищої освіти. Значну увагу приділено нормативно-правовій базі України, яка регламентує права осіб з ООП на рівний доступ до якісної освіти.

У другому розділі охарактеризовано соціальні бар'єри адаптації студентів з особливими освітніми потребами: психологічні, комунікативні, освітні, цифрові та інфраструктурні. Узагальнено міжнародний і вітчизняний досвід соціальної реабілітації здобувачів, виокремлено успішні моделі підтримки та особливості їх імплементації у ЗВО. Проведено емпіричне дослідження – оцінку потреб студентів з особливими освітніми потребами шляхом анкетування, що дозволило виявити специфічні труднощі, рівень

забезпечення освітнього процесу та запит на психологічну, академічну та соціальну підтримку.

У третьому розділі на основі аналізу бар'єрів і визначених потреб обґрунтовано та розроблено Програму соціальної реабілітації здобувачів з особливими освітніми потребами у НУБіП України, яка включає психологічний супровід, тьюторську підтримку, академічні адаптації, розвиток цифрової та інформаційної доступності, інфраструктурні рішення та заходи щодо інституційного зміцнення інклюзивної політики університету. Програма орієнтована на створення безбар'єрного освітнього середовища, формування життєстійкості та активної соціальної інтеграції студентів.

Практичне значення роботи полягає у можливості впровадження запропонованої програми у діяльність закладів вищої освіти для підвищення рівня доступності та якості освітніх послуг для студентів з особливими освітніми потребами. Матеріали дослідження можуть бути використані Центрами інклюзивної освіти, психологічними службами, викладачами та адміністрацією університетів.

Ключові слова: соціальна реабілітація, інклюзивне навчання, студенти з особливими освітніми потребами, соціальна адаптація, тьюторський супровід, бар'єри, інклюзивне освітнє середовище.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
Розділ 1. ТЕОРИТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ОСІБ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ	8
1.1 Сутність та зміст понять «соціальна реабілітація» та «інклюзивне навчання» у контексті вищої освіти	8
1.2 Нормативно-правова база забезпечення прав осіб з особливими освітніми потребами на якісну вищу освіту	14
Висновок до першого розділу	19
Розділ 2. МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ЗДОБУВАЧІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ	21
2.1 Соціальні бар'єри адаптації студентів з особливими освітніми потребами в освітньому середовищі закладу вищої освіти	21
2.2 Аналіз досвіду соціальної реабілітації здобувачів з особливими освітніми потребами у закладах вищої освіти	26
Висновок до другого розділу	41
Розділ 3. РЕЗУЛЬТАТИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ РОБОТИ	44
3.1 Оцінка потреб студентів з особливими освітніми потребами	44
3.2 Програма соціальної реабілітації здобувачів з особливими освітніми потребами в закладі вищої освіти	51
Висновки до третього розділу	56
ВИСНОВКИ	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	61
ДОДАТКИ	67

ВСТУП

Актуальність теми дослідження зумовлена різким зростанням кількості молоді з особливими освітніми потребами в Україні, що спричинено повномасштабною війною, травматичними подіями та погіршенням стану здоров'я значної частини здобувачів. Система вищої освіти опинилася перед необхідністю оперативно адаптуватися до нових викликів, забезпечуючи студентам з особливими освітніми потребами рівний доступ до якісного навчання та соціально-психологічної підтримки. Водночас існує розрив між нормативно закріпленими правами студентів та реальними можливостями університетів щодо організації інклюзивного освітнього середовища. Соціальні бар'єри, психологічні труднощі, недостатня інфраструктурна та цифрова доступність значно ускладнюють процес адаптації студентів з особливими освітніми потребами. У сучасних умовах особливо важливим є розвиток системи соціальної реабілітації, яка забезпечує не лише навчальну підтримку, а й формування життєстійкості, самостійності та соціальної інтеграції здобувачів.

Мета дослідження – обґрунтувати програму соціальної реабілітації осіб з особливими потребами в умовах закладу вищої освіти.

Відповідно до мети визначено **завдання дослідження**:

1. Охарактеризувати соціальні бар'єри адаптації студентів з особливими освітніми до умов навчання в закладі вищої освіти.
2. Узагальнити досвід соціальної реабілітації здобувачів з особливими освітніми потребами у закладах вищої освіти.
3. Здійснити оцінку потреб студентів з особливими освітніми потребами в закладі вищої освіти.
4. Обґрунтувати програму соціальної реабілітації осіб з особливими потребами в умовах закладу вищої освіти.

Об'єктом дослідження є – соціальна реабілітація осіб з особливими освітніми потребами.

Предметом дослідження є – програма соціальної реабілітації осіб з особливими освітніми потребами в умовах закладу вищої освіти.

Методи дослідження. У процесі виконання магістерської роботи було використано комплекс взаємопов'язаних методів, що забезпечили всебічне, системне та науково обґрунтоване вивчення проблеми соціальної реабілітації здобувачів з особливими освітніми потребами в закладі вищої освіти.

Теоретичні методи аналізу, синтезу та узагальнення – використано для поглибленого вивчення понятійного апарату, уточнення сутності понять «соціальна реабілітація», «особливі освітні потреби», «інклюзивне навчання», а також для систематизації наукових підходів щодо підтримки студентів з особливими освітніми потребами. Нормативно-правовий аналіз спрямований на вивчення законодавчих та регуляторних документів України. Контент-аналіз міжнародних і вітчизняних джерел використано для узагальнення досвіду соціальної реабілітації у закладах вищої освіти.

Емпіричні методи (анкетування). Анкетування здобувачів НУБіП України застосовано з метою оцінки індивідуальних потреб, визначення рівня їхньої адаптації, виявлення основних бар'єрів у навчанні та соціальному житті університету.

Метод моделювання використано під час обґрунтування Програми соціальної реабілітації здобувачів з особливими освітніми потребами. Цей метод дозволив створити структуровану, логічно вибудовану модель підтримки здобувачів, що включає психологічні, соціальні, академічні, цифрові та інфраструктурні компоненти.

Дослідно-експериментальна робота проводилася в період 2024 – 2025 років, на базі НУБіП України. До процесу дослідження було залучено студентів, науково-педагогічних працівників ЗВО.

Розділ 1. ТЕОРИТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ОСІБ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

1.1 Сутність та зміст понять «соціальна реабілітація» та «інклюзивне навчання» у контексті вищої освіти

В умовах війни значна кількість дітей та молоді набула статус людини з інвалідністю. За даними Державної служби статистики у 2021 році в Україні налічувалося 2 мільйони 703 тисячі людей з інвалідністю. З них 163,9 тис. дітей з інвалідністю [48].

За півтора року повномасштабного вторгнення РФ кількість осіб з інвалідністю в Україні зросла на 300 тисяч і у 2023 році цей показник досяг 3 мільйонів. Ці дані були озвучені міністеркою соціальної політики Оксаною Жолнович на відкритті «Всеукраїнського центру комплексної реабілітації для осіб з інвалідністю» [17].

Згідно з даними зазначеними у звіті «Вплив війни на молодь в Україні», підготовлений ГО «Аналітичний центр Cedos» і дослідницькою агенцією «Info Sapiens», за технічної підтримки Представництва Фонду ООН у галузі народонаселення в Україні, Програми розвитку ООН в Україні та Міністерства молоді та спорту України, за фінансової підтримки МЗС Данії, 82% молодих людей у 2022 році зазнали втрат через повномасштабне вторгнення РФ. Серед найпоширеніших втрат – «це зниження або втрата доходу (36%) та погіршення психічного здоров'я (28%). Крім того, 18% зазначили розрив стосунків і стільки ж – розлуку з сім'єю, 16% – переміщення в інші населені пункти України (власне або членів сім'ї), 14% – смерть друзів або членів сім'ї, 6% – пошкодження житла і стільки ж – отримання травм, пов'язаних з воєнними діями (особисто або членами сім'ї)» [9, с.4].

Також у звіті зазначено, що «третина опитаної молоді з інвалідністю зазнали дискримінації через стан здоров'я» [9, с.6].

З 9 по 16 березня 2022 року Міжнародною організацією з міграції (МОМ) було проведено опитування щодо внутрішнього переміщення населення та його потоків, результати якого висвітлені у документі «Звіт про внутрішнє переміщення в Україні».

Опитування загального населення. Раунд 1. 16 березня 2022 р.». Згідно опитування «станом на 16 березня 2022 р. 14,7% населення є внутрішньо переміщеними особами в межах України, що становить 6,48 млн. осіб» [9].

За даними опитування серед ВПО із числа вразливих груп – «61% діти віком від 5 до 18 років, 56% – люди похилого віку, 32% – мають хронічні захворювання, 28% – діти віком від народження до 5 років, 20% – люди з інвалідністю, 13,5% – внутрішньо переміщені особи з 2014–2015 рр., 10% – вагітні або годують грудьми; 3% – особи, що безпосередньо зазнали впливу від поточних насильницьких дій» [49].

Ці та інші виклики впливають на соціально-психологічний стан особистості. Певні проблеми українське суспільство навчилося розв'язувати, однак є низка проблем, які потребують нових способів розв'язання.

Дослідниками Інституту соціальної та політичної психології НАПН України підготовлено та опубліковано науково-аналітичну доповідь «Соціально-психологічний стан українського суспільства в умовах повномасштабного вторгнення: нагальні виклики і відповіді», у якій науковці визначають основні нагальні проблеми, з якими українське суспільство або зіткнулося уже, або зіткнеться у майбутньому.

Науковці умовно поділили психологічні виклики на такі чотири групи:

- 1) «виклики українцям як спільноті;
- 2) виклики метальному здоров'ю особистості;
- 3) виклики психологічному благополуччю та розвитку дитини;
- 4) виклики українським психологам як фаховому співтовариству» [45, с.2].

Для розуміння змісту «соціальної реабілітації осіб з особливими освітніми потребами» розпочнемо з уточнення основних понять. Сьогодні не

існує єдиного загальноприйнятого визначення «реабілітації». Термін «реабілітація» бере свій початок у країнах Західної Європи (походить від лат.: «habilitatis» – придатність, здатність, спроможність; префікс «re» – зворотна або повторна дія) і означає відновлення. Слід зазначити, термін «реабілітація» досить часто зазнавав певних трансформацій, що було пов'язано з історичним контекстом. Так, різні види реабілітації активно розвивалися під час Першої світової війни. Тисячі травмованих і покалічених воїнів отримували відновлювальне лікування і реконструктивну допомогу. У 1903 році Франц Йозеф Раттер фон Бус уперше ввів поняття «реабілітація» у книзі «Система загального піклування над бідними», зосередивши увагу на благодійній діяльності [Бриндіков, 2017]

У 1922 році в США Міжнародне товариство по догляду за дітьми-каліками вперше у світі взяло на себе розробку найбільш важливих питань реабілітації [28].

Як зазначають І. Мисула та Л. Вакуленко, лише у 1958 році на засіданні Комітету експертів ВООЗ з медичної реабілітації було наголошено на необхідності застосування реабілітації для зменшення негативних фізичних, психічних, соціальних наслідків захворювань і звернено увагу на доцільність розвитку реабілітаційних служб [28].

Згодом лише після 60-х років реабілітацію почали викладати у вищих навчальних закладах різного спрямування. Однією з перших у світі відкрила у 1961 році кафедру і клініку реабілітації Варшавська медична академія. Поступово професійну підготовку реабілітологів розпочали здійснювати в Англії, Данії та інших країнах.

Експертний комітет із медичної реабілітації при Всесвітній організації охорони здоров'я у 1963 році наголосив, що реабілітація – «це процес, мета якого попередити розвиток можливої інвалідності в період лікування захворювань і допомогти інвалідам у досягненні максимальної фізичної, психічної, професійної, соціальної та економічної повноцінності, на яку вони здатні в рамках існуючого захворювання або тілесного нездужання» [28, с. 10].

В подальшому реабілітацію фахівці розглядали як скоординоване застосування медичних, соціальних, просвітницьких, професійних заходів, що містять навчання і перенавчання інвалідів для досягнення по можливості найвищого рівня функціональної активності [Бриндіков, 2017].

Науковці одностайні у тому, що реабілітація вживається у всіх сферах діяльності людини – політичній, юридичній, розумовій, спортивній тощо. Так, у медицині вона визначається як процес відновлення здоров'я і працездатності хворих та інвалідів [28]. Медики вважають, що «реабілітація є одним із найважливіших напрямків у системі охорони соціального здоров'я, що включає державні, соціально-економічні, психологічні, професійні, педагогічні та інші заходи, спрямовані на профілактику та лікування захворювань, які призводять до тимчасової чи стійкої втрати працездатності, а також на повернення хворих та інвалідів у суспільство і до суспільно корисної праці» [28, с. 5]. У своїй публікації І. Мисула, Л. Вакуленко наголошують, що «реабілітація являє собою систему державних, соціально-економічних, психологічних, медичних, професійних, педагогічних заходів, спрямованих на відновлення здоров'я людини, її працездатності і соціального статусу, яка базується на біологічних, соціально-економічних, психологічних, морально-етичних та науково-медичних основах» [28, с. 10].

Оскільки реабілітація є складним багатогранним поняттям, що буквально означає «відновлення», науковці зосереджують увагу на різних її аспектах, а саме:

- юридичному, що передбачає відновлення доброго імені і юридичних прав в силу скасування раніше визнаної провини;
- психологічному, який має на меті відновлення втрачених здібностей особистості як прояв її «пластичності»;
- соціальному, що зосереджений на відновленні втрачених функцій і зв'язків із середовищем життєзабезпечення;
- медичному, що дає змогу запобігти інвалідності за рахунок відновлення порушених функцій організму і працездатності;

- педагогічному, що сприяє відновленню духовно-морального розвитку, гармонійності і цілісності особистості;

- соціономічному, направленому на відновлення втрачених соціальних функцій і зв'язків клієнта із середовищем життєзабезпечення [Бриндіков, С. 32].

Соціальну реабілітацію Ю.Варивою розглядає як «систему заходів спрямованих на відновлення соціальних функцій та соціальних ролей. Процес соціальної реабілітації повинен будуватися на міждисциплінарному підході з метою забезпечення максимально необхідних умов для відновлення соціально-психологічного стану особистості дитини та молодшої людини. З урахуванням сучасних викликів необхідно приділити увагу таким аспектам під час соціальної реабілітації:

1. Психосоціальна підтримка. Забезпечення психологічної допомоги та консультування для тих, хто пережив важкі життєві обставини.

2. Соціальна адаптація. Розробка програм із соціальної адаптації, спрямованих на відновлення навичок та набуття нових здібностей для ефективної інтеграції у суспільство.

3. Професійна реабілітація. Розробка навчальних та професійних програм, щоб допомогти людям знову здобути професійні навички та працевлаштуватися.

4. Медична допомога. Забезпечення доступу до медичної допомоги та реабілітаційних послуг.

5. Освітні ініціативи. Впровадження освітніх програм для збільшення рівня освіти та навичок серед тих, хто втратив можливість отримати освіту.

6. Робота з дітьми та молоддю. Спрямована на створення умов для повноцінного розвитку та освіти для дітей та молоді, які опинилися в складних життєвих обставинах.

7. Соціальне партнерство. Залучення громадянського суспільства, бізнес-структур, та місцевих органів у реалізацію програм соціальної

реабілітації для забезпечення більш ефективного та широкомасштабного впровадження заходів [6].

Значний внесок у розуміння соціальної реабілітації робить Н. Сайко [44]., яка визначає її як «поновлення внутрішньої і зовнішньої гармонії між особистістю та соціальним середовищем» та формування стану психологічного комфорту й задоволеності життям. Науковиця підкреслює, що реабілітація має починатися задовго до появи стійких відхилень – на етапі «незначних порушень соціального функціонування», таких як тривожність, пасивність, сором'язливість чи агресивність, які з часом можуть перерости у глибоку дезадаптацію. Такий підхід є особливо актуальним у період війни, коли молодь масово перебуває у стані психологічного напруження та невизначеності. Також Н. Сайко наголошує, що соціальна реабілітація – це не лише інструмент корекції, а самостійний напрям соціально-педагогічної діяльності, який має реалізовуватися не лише у спеціалізованих закладах, а й у звичних соціальних середовищах, зокрема у закладах вищої освіти, де формується соціальний та професійний потенціал молодої людини. Авторка виділяє ключові компоненти успішної реабілітації: соціально-психологічний, соціально-правовий та соціально-інтегративний, що забезпечують повноцінне соціальне функціонування та розвиток особистості. Ефективність реабілітації, за Н. Сайко, можлива лише в умовах створення реабілітаційного середовища, орієнтованого на позитивні емоції, підтримку успіху, формування суб'єктності, автономії та впевненості у власних можливостях. Позитивні емоції розглядаються як рушійна сила розвитку, тоді як негативні – як фактор, що блокує адаптаційні ресурси особистості. Обов'язковим елементом реабілітації є діагностика дискомфортних станів (страхів, тривожності, агресивності), оцінка ресурсів і потенціалу студентів, що дозволяє будувати індивідуальні або групові програми підтримки.

Цікавим є узагальнення видів соціальної реабілітації за І.Олійник (див. Рис.1.1)

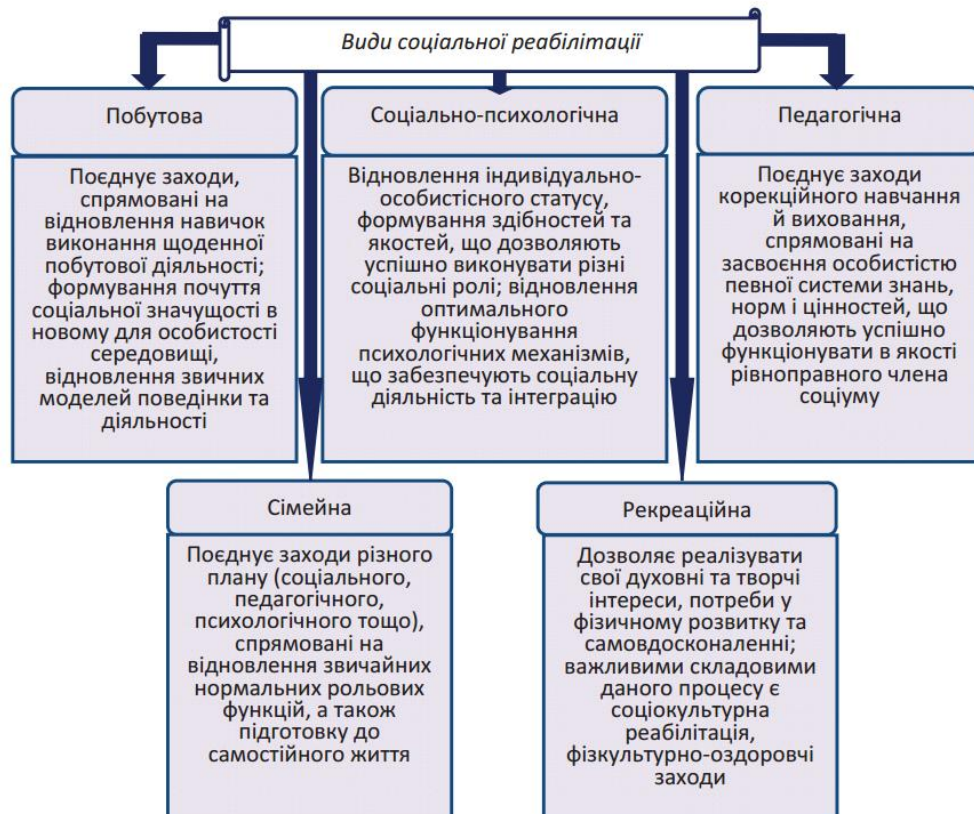

Рис. 1.1. Види соціальної реабілітації [за Олійник І.]

Отже, в умовах війни в Україні різко зросла кількість осіб з інвалідністю, зокрема молоді, що створює нові виклики для системи освіти та соціальної підтримки. Дослідження свідчать про масштабні втрати молодого покоління, серед яких погіршення психічного здоров'я, соціальна дезадаптація, переміщення та зростання рівня травматизації. Особливо вразливими є молоді люди з інвалідністю, значна частина яких стикається з дискримінацією та бар'єрами в доступі до якісних послуг. Паралельно з цим мільйони українців стали внутрішньо переміщеними особами, що також впливає на їхні освітні та соціальні можливості. Соціально-психологічні наслідки війни охоплюють як індивідуальну сферу, так і рівень суспільства загалом, що підкреслює необхідність комплексної підтримки.

Поняття «реабілітація» має тривалу історію та еволюцію, переходячи від медичного відновлення до широкого міждисциплінарного процесу. Сучасне тлумачення реабілітації включає медичні, соціальні, психологічні, педагогічні та професійні заходи, спрямовані на відновлення функцій та ролей

особистості. Соціальна реабілітація розглядається як процес відновлення соціальних зв'язків, адаптації та повернення до активної участі в житті громади. Дослідники підкреслюють, що реабілітація має охоплювати психосоціальну підтримку, соціальну адаптацію, професійне навчання, доступ до медицини й освітні можливості. У контексті вищої освіти соціальна реабілітація та інклюзивне навчання стають важливими механізмами інтеграції молоді з особливими освітніми потребами та підвищення їхньої життєвої спроможності.

1.2 Нормативно-правова база забезпечення прав осіб з особливими освітніми потребами на якісну вищу освіту

Нормативно-правова база, що забезпечує реалізацію прав осіб з особливими освітніми потребами на якісну вищу освіту в Україні, має багаторівневу структуру, у межах якої поєднано міжнародні стандарти, положення Конституції України, профільні закони, підзаконні акти, державні програми та локальні нормативні документи закладів вищої освіти. Такий комплексний характер правового регулювання пояснюється тим, що інклюзивна політика торкається не лише питання доступності освітніх послуг, а й сфери соціального захисту, реабілітації, недискримінації та забезпечення прав людини. У сучасних умовах, особливо в контексті війни, нормативно-правові засади інклюзії набувають особливої ваги, адже держава зобов'язана гарантувати рівний доступ до якісної освіти молоді, яка часто переживає травматичний досвід, переміщення, втрату здоров'я чи набуття інвалідності.

Основним міжнародним документом, на який спирається українське законодавство у сфері освіти для осіб з особливими освітніми потребами, є Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю. У статті 24 Конвенції зазначено, що держави-учасниці повинні забезпечувати інклюзивну систему освіти на всіх рівнях, зокрема у сфері вищої освіти, створюючи умови для доступності, адаптації та індивідуалізації навчального процесу. Конвенція наголошує на

принципі «reasonable accommodation» – розумного пристосування, яке передбачає внесення змін до навчального середовища, програм, методів викладання й інфраструктури відповідно до індивідуальних потреб здобувача освіти [19 Конвенція ООН]. Саме ця вимога стала ключовою для формування українських підходів до інклюзивності. Важливими є також положення Стандартних правил забезпечення рівних можливостей для осіб з інвалідністю, де підкреслюється необхідність створення освітнього середовища, що забезпечує не лише фізичний доступ, а й психологічну та соціальну інтеграцію студентів.

Правові гарантії права на освіту закріплені в Конституції України, яка у статті 53 проголошує право кожного на освіту, а також обов'язок держави забезпечувати доступність різних рівнів освіти. Стаття 24 забороняє будь-які форми дискримінації, у тому числі за ознакою інвалідності, що є базовою нормою для розвитку інклюзивної політики. Додатково стаття 46 гарантує право осіб з інвалідністю на соціальний захист, реабілітацію та створення умов для інтеграції в суспільство, що поширюється й на освітню сферу. Таким чином, конституційні положення закладають фундамент, на якому ґрунтується вся система правового забезпечення інклюзивної вищої освіти.

Ключовим законодавчим документом у сфері інклюзії є Закон України «Про освіту» (2017). Стаття 3 визначає право кожного здобувача на освіту без дискримінації й обов'язок держави забезпечувати інклюзивне освітнє середовище. У статті 19 докладно описано права осіб з особливими освітніми потребами, серед яких – можливість навчатися в інклюзивних групах, отримувати послуги психолого-педагогічного супроводу, користуватися технічними засобами, мати адаптовані або модифіковані програми, а також доступ до асистента викладача чи тьютора. Закон підкреслює, що інклюзія не означає зниження академічних вимог, натомість вимагає створення умов, за яких студент може реалізувати свій потенціал, використовуючи доступні підтримувальні механізми.

У контексті вищої освіти фундаментальним є Закон України «Про вищу освіту», який у статті 4 гарантує рівні права громадян на здобуття вищої освіти, незалежно від стану здоров'я, інвалідності чи інших особливостей. Закон визначає, що заклади вищої освіти повинні забезпечити архітектурну та інформаційну доступність, можливість користуватися допоміжними технологіями, створювати індивідуальні навчальні плани та інші форми адаптації. Стаття 72 містить норму щодо створення безбар'єрного освітнього простору, а стаття 54 закріплює право студентів з ООП на психологічний супровід, подовження строків навчання, спеціальні форми контролю, а також підтримку тьютора чи сурдоперекладача.

Важливою складовою нормативної бази є Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю», який визначає механізми надання освітніх, педагогічних, соціальних, медичних та професійних реабілітаційних послуг. Університети в цьому контексті виступають не лише освітніми інституціями, а й суб'єктами реабілітації: вони мають брати участь у складанні індивідуальної програми реабілітації студента, сприяти його соціальній адаптації та інтеграції в академічне середовище. Закон поширює реабілітаційний підхід на сферу освіти, фактично визнаючи, що успішне навчання осіб з інвалідністю є частиною їх соціальної реабілітації.

Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» додатково гарантує право на освіту та професійну підготовку, що передбачає створення умов для отримання вищої освіти відповідно до індивідуальних можливостей людини. У статті 22 зазначено, що особи з інвалідністю мають право на освітні послуги у формі, яка є для них доступною, а держава повинна забезпечувати умови для такого доступу, включаючи адаптацію інфраструктури та освітніх програм.

Значну роль у впровадженні інклюзії відіграють підзаконні нормативні акти. Зокрема, Постанова Кабінету Міністрів України № 957 «Про організацію інклюзивного навчання» визначає порядок створення інклюзивних груп у закладах освіти, механізми роботи команд психолого-педагогічного

супроводу, правила розробки індивідуальних освітніх планів, а також функції асистента викладача. Цей документ конкретизує те, що на рівні законів подано декларативно, і робить інклюзію практично реалізованою.

Не менш важливим є Наказ МОН № 1313 «Про затвердження Положення про інклюзивне навчання», який визначає структуру інклюзивного освітнього середовища, принципи адаптації навчальних матеріалів, умови залучення спеціалістів, форми співпраці університетів із батьками або законними представниками студента. У документі акцентовано на необхідності використання допоміжних технологій, які забезпечують доступ до освітніх ресурсів для студентів з порушеннями зору, слуху, мобільності чи когнітивної сфери.

Суттєвою складовою нормативної бази є Національна стратегія створення безбар'єрного простору в Україні (2021–2024). Документ орієнтований на формування універсального дизайну в публічному просторі, включно з університетами. Стратегія передбачає розвиток архітектурної доступності, цифрової доступності, соціальної безбар'єрності, а також впровадження програм психосоціальної підтримки для молоді, що постраждала внаслідок війни. Для закладів вищої освіти Стратегія визначає необхідність перетворення їх на інклюзивні середовища, які запобігають дискримінації та сприяють розвитку потенціалу кожного студента.

Окремо слід виділити державні будівельні норми (ДБН В.2.2-40:2018), що встановлюють обов'язкові вимоги до доступності будівель для маломобільних груп. Вони визначають стандарти облаштування пандусів, ліфтів, тактильних доріжок, просторів евакуації та санітарних кімнат, застосування яких є обов'язковим для університетських корпусів і гуртожитків.

Вагому роль у реалізації інклюзії відіграють освітні політики МОН України, які містять рекомендації щодо роботи зі студентами з ООП, створення центрів доступності, організації тьюторського супроводу, впровадження електронних освітніх платформ, адаптивних методик навчання,

забезпечення субтитрування, озвучення матеріалів та використання сучасних цифрових технологій. Університети отримали обов'язок розробляти локальні нормативні акти – положення про інклюзивне навчання, посадові інструкції асистентів, алгоритми супроводу студентів з інвалідністю.

Значним елементом нормативно-правового забезпечення є Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації», який прямо забороняє дискримінацію за ознакою інвалідності та встановлює юридичну відповідальність за порушення прав студентів з ООП. Він створює правове підґрунтя для того, щоб студенти могли захищати свої права у випадку відмови університету в адаптації освітнього середовища.

Таким чином, нормативно-правова база, що регулює права осіб з особливими освітніми потребами у сфері вищої освіти, є складною, багатокомпонентною та такою, що постійно оновлюється. Вона поєднує міжнародні стандарти, конституційні гарантії, спеціальні закони, підзаконні акти та політики МОН, спрямовані на забезпечення рівного доступу до якісної освіти. У сучасних умовах, коли внаслідок повномасштабної війни значно зросла кількість студентів із травмами, порушеннями здоров'я та особливими освітніми потребами, ця нормативна база стає не лише юридичним регулятором, а й механізмом соціальної підтримки, реабілітації та інтеграції молоді. Вона формує рамку, у межах якої університети повинні організовувати інклюзивне освітнє середовище, забезпечувати психологічний супровід, адаптувати освітні програми і створювати умови, за яких кожен студент може реалізувати свій освітній та особистісний потенціал.

Висновок до першого розділу

Аналіз понятійного змісту соціальної реабілітації та інклюзивного навчання свідчить, що в сучасних умовах війни ці процеси набувають особливої ваги, оскільки зростає кількість молоді з інвалідністю та психологічними травмами. Соціальна реабілітація розглядається як

багатовимірний процес відновлення фізичного, психологічного та соціального функціонування особистості, спрямований на формування гармонійних стосунків із соціальним середовищем. Інклюзивне навчання у вищій освіті забезпечує не лише доступ до освітніх послуг, а й умови для повноцінної участі та адаптації студентів з особливими освітніми потребами. У статті Сайко підкреслено, що важливою складовою реабілітаційної роботи є створення підтримувального середовища, орієнтованого на позитивні емоції, суб'єктність та індивідуальний прогрес студентів.

Нормативно-правова база України забезпечує широкі гарантії прав студентів з особливими освітніми потребами, спираючись на міжнародні документи, Конституцію, профільні закони та підзаконні акти. Ключові правові норми визначають обов'язок держави та університетів створювати безбар'єрне, доступне та інклюзивне освітнє середовище. Законодавство вимагає забезпечення індивідуальних освітніх траєкторій, доступності інфраструктури, використання допоміжних технологій та надання психолого-педагогічного супроводу. Реалізація інклюзії у ЗВО тісно пов'язана з реабілітаційним підходом, який розглядає освіту як частину комплексної підтримки молоді з інвалідністю. Водночас сучасні стратегії підкреслюють необхідність цифрової, архітектурної та соціальної безбар'єрності.

Таким чином, поєднання теоретичних засад соціальної реабілітації та розвиненої нормативно-правової бази створює підґрунтя для формування в університетах ефективною, доступною та якісною інклюзивною освіти, спрямованою на інтеграцію та розвиток кожного студента.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ЗДОБУВАЧІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

2.1 Соціальні бар'єри адаптації студентів з особливими освітніми потребами в освітньому середовищі закладу вищої освіти

Соціальна адаптація студентів з особливими освітніми потребами у закладах вищої освіти є складним, багатокомпонентним процесом, що залежить як від індивідуальних особливостей самої особистості, так і від соціального, психологічного та організаційного середовища університету. У сучасних умовах, коли через повномасштабну війну кількість молоді, яка набуває інвалідності або переживає травматичний досвід, різко зростає, питання соціальних бар'єрів адаптації студентів з особливими освітніми потребами стає не лише педагогічним чи психологічним, а й важливим суспільним викликом. За даними Державної служби статистики, станом на 2023 рік кількість осіб з інвалідністю зросла до близько 3 мільйонів, і значну частку становить молодь, яка продовжує здобувати освіту або вступає до закладів вищої освіти [48]. Саме тому вивчення соціальних бар'єрів адаптації студентів з особливими освітніми потребами (див. Рис.2.1) є ключовою умовою для створення інклюзивного освітнього середовища, яке відповідає принципам рівності, доступності та недискримінації, визначеним у Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю та Законі України «Про освіту» [19, 38].

Сучасні науковці наголошують, що соціальні бар'єри адаптації студентів з особливими освітніми потребами є багатовимірним явищем, яке поєднує соціально-психологічні, комунікативні, культурні, інституційні та структурні чинники [44]. Одним із ключових бар'єрів є неготовність освітнього середовища до прийняття різноманітності, що проявляється у стереотипах, упередженні та низькому рівні толерантності серед студентів і

викладачів. Навіть у випадку, коли формально університет декларує інклюзивність, фактичне ставлення до студентів з інвалідністю або особливими освітніми потребами може бути відчуженим, патерналістським чи надмірно опікуючим, що утруднює розвиток автономності та суб'єктності студента. Дослідження свідчать, що третина молоді з інвалідністю в Україні зазнає дискримінації саме в освітньому середовищі або при взаємодії з однолітками [9]. Такі форми прихованої чи відкритої стигматизації є суттєвими соціальними бар'єрами, які перешкоджають процесам адаптації.

Рис. 2.1. Соціальні бар'єри адаптації студентів з ООП у ЗВО

Важливою складовою соціальних бар'єрів є комунікативні труднощі, що пов'язані з порушеннями слуху, зору, мовлення або іншими особливостями, які ускладнюють повноцінну участь у навчальному процесі без додаткових засобів або підтримки. Відсутність сурдоперекладача, тифлотехніки, адаптованих цифрових матеріалів або інклюзивних комунікаційних інструментів суттєво знижує можливість студента брати активну участь в освітній діяльності. Закон України «Про вищу освіту» передбачає забезпечення університетами таких засобів підтримки, але на практиці забезпеченість ними є нерівномірною і залежить від ресурсів конкретного закладу [36]. Відсутність доступу до інформації або обмежений доступ до неї спричиняє ізолюваність, соціальне відчуження та зниження рівня участі в студентському житті.

Окрему групу становлять організаційні бар'єри, що виникають через недосконалість інституційних механізмів підтримки студентів з особливими освітніми потребами. Навіть за наявності нормативно-правових вимог щодо інклюзії, університети нерідко стикаються з труднощами у створенні команд психолого-педагогічного супроводу, розробці індивідуальних освітніх траєкторій, залученні тьюторів або асистентів викладача. Постанова Кабінету Міністрів України № 957 [37] визначає необхідність функціонування таких команд, але на практиці їх діяльність часто є фрагментарною або обмеженою кадровими ресурсами. Через це студенти з особливими потребами змушені долати бар'єри самотійно, що підвищує рівень стресу та знижує академічну мотивацію.

Важливим чинником, який ускладнює адаптацію студентів з особливими освітніми потребами, є архітектурні бар'єри. Попри вимоги ДБН В.2.2-40:2018 та положення Національної стратегії безбар'єрності (2021–2024), значна частина університетських будівель залишається частково або повністю недоступною для студентів з порушеннями опорно-рухового апарату. Відсутність ліфтів, пандусів, тактильних елементів, доступних туалетних кімнат перешкоджає не лише участі в навчальних заняттях, а й

соціальної взаємодії. Студенти, які стикаються з фізичними бар'єрами, змушені обмежувати пересування, що призводить до соціальної ізоляції та виключення з неформального студентського життя, яке є важливою частиною адаптації.

Значну роль у формуванні соціальних бар'єрів відіграє психологічний клімат у студентській групі та університетському середовищі. Відчуття приналежності, підтримки та прийняття є найважливішими умовами успішної адаптації, тоді як негативний досвід взаємодії, конфлікти або соціальна індиферентність можуть спричинити зниження самооцінки, тривожність і відчуження [45]. Науковці зазначають, що студенти з особливими освітніми потребами часто мають підвищений рівень соціальної тривожності, що формує додаткові бар'єри у встановленні контактів, участі у груповій діяльності чи зверненні по допомогу [44].

До соціальних бар'єрів належать і культурні та ціннісні установки суспільства, які формують ставлення до інвалідності та особливостей розвитку. Соціальна практика «прихованої дискримінації», коли людину не виключають відкрито, але не забезпечують належних умов включення, є типовою для перехідних суспільств. Такі установки можуть відобразитися у поведінці студентів, викладачів або адміністрації університету, що створює атмосферу нерівності та невидимих бар'єрів. У цьому контексті важливою є реалізація положень Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації», який визначає обов'язок закладів освіти запобігати всім формам дискримінаційних практик.

Особливо актуальними стають бар'єри, пов'язані з психосоціальними наслідками війни. Студенти, які пережили травматичні події, втрату близьких, переміщення або отримали поранення, часто мають потребу не лише в освітній, а й у соціально-психологічній підтримці. За даними аналітичного центру Cedos, 28% молоді повідомили про погіршення психічного здоров'я внаслідок війни [9, с. 4]. Такі студенти потребують індивідуальних

реабілітаційних маршрутів, однак їх відсутність або недостатній рівень підтримки у ЗВО створюють значні бар'єри адаптації.

Важливо також враховувати цифрові бар'єри, які пов'язані з обмеженим доступом до онлайн-ресурсів, недостатньою адаптацією електронних платформ, відсутністю субтитрування або озвучення матеріалів. Цифрова доступність є ключовою вимогою інклюзивної освіти, про що йдеться у сучасних рекомендаціях ЮНЕСКО та МОН України. Проте на практиці цифрові бар'єри залишаються одними з найменш опрацьованих у багатьох університетах.

Суттєвим соціальним бар'єром є нерівність можливостей участі в студентському житті. Через обмеження у пересуванні, труднощі комунікації, підвищену втомлюваність або психологічні бар'єри студенти з особливими освітніми потребами часто перебувають поза активностями, які формують студентську культуру – такими як конференції, гуртки, спортивні події, творчі заходи, волонтерство. Це спричиняє звуження соціального досвіду, брак соціальних ролей і зниження мотивації до навчання.

Нарешті, помітним соціальним бар'єром залишається нестача фахової підготовки викладачів щодо роботи зі студентами з особливими освітніми потребами. Хоча нормативні документи передбачають їхню підготовку, фактично багато викладачів не володіють методиками універсального дизайну навчання, принципами диференціації, навичками психологічної підтримки або стратегіями роботи з травмованою молоддю. Це не лише ускладнює навчальний процес, а й формує у студентів почуття нерозуміння та недооцінення.

Узагальнюючи, соціальні бар'єри адаптації студентів з особливими освітніми потребами у закладах вищої освіти мають комплексний характер і охоплюють соціально-психологічні, комунікативні, організаційні, культурні, структурні та цифрові фактори. Їхнє подолання можливе лише за умови системного підходу, який поєднує нормативно-правові вимоги, інституційну політику університету, професійну підготовку персоналу, розвиток

безбар'єрності та формування культури прийняття й поваги до різноманітності.

2.2 Аналіз досвіду соціальної реабілітації здобувачів з особливими освітніми потребами у закладах вищої освіти

Досвід соціальної реабілітації здобувачів з особливими освітніми потребами у закладах вищої освіти формується під впливом нормативно-правових вимог, інституційної політики університетів, наявності ресурсів, професійної підготовки кадрів і загальної інклюзивної культури академічної спільноти. В Україні цей досвід є неоднорідним і перебуває на стадії активного розвитку, зумовленого як національними реформами у сфері освіти, так і зовнішніми викликами, включно з повномасштабною війною. Потреба в реабілітаційних підходах зростає, оскільки збільшується кількість студентів, які мають порушення здоров'я, пережили психологічні травми, перебувають у статусі ВПО або зазнали соціальних втрат. Це узгоджується з даними аналітичного центру Cedos, згідно з якими 28% молоді повідомили про погіршення психічного здоров'я після початку повномасштабного вторгнення [9], що свідчить про необхідність розширення практик соціальної реабілітації в університетському середовищі.

Світовий досвід соціальної реабілітації університетських студентів із порушеннями здоров'я та особливими освітніми потребами демонструє тенденцію до переходу від медичної моделі до соціальної, що підкреслює значення створення підтримувального середовища, універсального дизайну навчання та індивідуальних підтримувальних заходів [55]. У країнах ЄС успішні реабілітаційні моделі ґрунтуються на інтегрованих службах університетської підтримки, де поєднані консультативні центри, психологічні служби, служби доступності, тьюторські програми, а також партнерство з медичними та соціальними інституціями. Зокрема, університети Великої Британії та Канади використовують модель Disability Support Services, яка

передбачає розробку індивідуальних планів підтримки (Individual Support Plans) та широкий спектр адаптацій – від цифрової доступності до корекційно-компенсаторних технологій [56].

Український досвід значною мірою розвивається у цьому ж напрямі, однак має свою специфіку через обмеженість ресурсів, воєнний контекст і різний рівень готовності ЗВО до впровадження комплексних реабілітаційних програм. Один із ключових компонентів досвіду українських університетів – центрів підтримки студентів з інвалідністю або центрів соціальної інклюзії, які функціонують на базі провідних ЗВО: Національного університету біоресурсів і природокористування України, Київського національного університету ім. Т. Шевченка, Національного університету «Львівська політехніка», НаУКМА, НУ «Запорізька політехніка», Харківського національного університету ім. В. Каразіна. Створення таких центрів відповідає вимогам Постанови КМУ № 957 та Національної стратегії безбар'єрності, які визначають університет як середовище не лише освітнього, а й соціально-реабілітаційного впливу.

Центри підтримки виконують одразу кілька функцій:

- оцінка потреб студента – аналіз сильних сторін, обмежень, рівня соціальної адаптованості (що корелює з підходами, описаними Н. Сайко, щодо діагностики дискомфортних станів) ;
- індивідуальна освітня траєкторія – програма адаптацій або модифікацій відповідно до Закону «Про освіту», ст. 19;
- психологічний супровід – консультації, профілактика тривожності, наслідків травми, соціальної ізоляції;
- соціальний супровід – допомога у налагодженні комунікацій, участі у студентських активностях, подоланні бар'єрів;
- інформаційна доступність – адаптація навчальних матеріалів, субтитрування, тифлокоментування, альтернативний формат;

- співпраця з викладачами – навчання принципам універсального дизайну навчання (UDL) та методам підтримки студентів з ООП.

Показовим є те, що в більшості українських університетів саме психологічна складова реабілітації стала пріоритетною після 2022 року. За даними звіту Інституту соціальної та політичної психології (2022), одним із ключових суспільних викликів є погіршення психічного здоров'я молоді, зростання тривожності, переживання втрати та травматичного досвіду [45]. Ці дані безпосередньо впливають на розширення спектра психологічних сервісів у ЗВО. Наприклад, у Київському університеті ім. Т. Шевченка діє Психологічна служба, яка надає індивідуальні консультації, проводить групові заняття з подолання стресу, тренінги соціальної адаптації. Аналогічні підходи реалізуються в НУБіП України, НаУКМА та ряді регіональних університетів.

Важливою частиною досвіду є застосування програм соціальної адаптації, які передбачають розвиток комунікаційних навичок, соціальної компетентності та навичок самостійного життя. Це відповідає визначенню соціальної реабілітації як «відновлення соціальних функцій та соціальних ролей» за Ю. Вариводою, де наголошується на розвитку автономності, включенні до соціальних груп, формуванні навичок самообслуговування й поведінкової регуляції [6]. Подібні програми реалізуються у Львівському національному університеті ім. І. Франка, де діють клуби соціальної взаємодії, тренінгові групи зі зниження соціальної тривожності, інтеграційні зустрічі для студентів із різними формами ООП.

Окремим елементом українського досвіду є організація тьюторського супроводу, який передбачений Законом України «Про освіту» та практикою багатьох європейських університетів. Тьютор виконує функцію посередника між студентом та університетським середовищем, допомагає адаптуватися до академічних вимог, організувати навчальну діяльність, координувати взаємодію з викладачами й центрами підтримки. У НУ «Львівська політехніка» та КНУ ім. Т. Шевченка тьюторський супровід найбільш успішно

інтегрований у систему інклюзивної освіти, що демонструє позитивний вплив на адаптацію та навчальну успішність студентів з ООП.

Іншим важливим напрямом є цифрова реабілітація, що передбачає використання цифрових технологій як компенсаторних інструментів. Зокрема, українські університети застосовують:

- автоматизовані платформи для озвучування текстів;
- сервіси субтитрування;
- адаптивні освітні середовища Moodle;
- цифрові інструменти когнітивної підтримки.

Це відповідає європейським підходам до забезпечення цифрової доступності, визначеним у документах UNESCO та світовій практиці інклюзивного навчання.

Важливим компонентом успішної соціальної реабілітації здобувачів з ООП є створення реабілітаційного середовища. Н. Сайко визначає реабілітаційне середовище як простір, що забезпечує відновлення внутрішньої та зовнішньої гармонії особистості, формування позитивних емоцій і відчуття психологічної безпеки. У контексті університетської освіти це передбачає не лише фізичні умови, а й комунікаційну культуру, цінності взаємоповаги, готовність до співпраці та підтримки, розвиток емпатії серед викладачів і студентів.

Досвід Луцького інституту розвитку людини Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» висвітлено у праці Н.І Гітун, Н.О.Белікова [11].

Луцький інститут розвитку людини як структурний підрозділ Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» вищий навчальний заклад інтегрованого типу, відкритий для молоді неоднакового рівня підготовки, диференційованих соціальних можливостей і різного стану здоров'я, який добровільно взяв на себе місію вчити людей з особливими потребами. В інституті накопичено унікальний досвід організації навчально-виховного процесу молоді з функціональними обмеженнями в інтегрованих

групах (у загальному студентському потоці), в яких навчається 153 студенти з інвалідністю. Широкий спектр спеціальностей Луцького інституту розвитку людини надає їм можливість самовизначення та самореалізації залежно від індивідуальних здібностей і потреб. І число «особливих» студентів, які прагнуть здобути вищу освіту, з кожним роком зростає.

Для реалізації соціальної моделі освіти інвалідів в інституті дотримано дві умови. По-перше, впроваджено інтеграційні моделі навчання інвалідів на всіх етапах їх навчання та виховання. По-друге, створено діючу модель супроводу процесу навчання інвалідів та їх інтеграції у суспільство. Створення певних соціально-педагогічних умов реабілітації означеного контингенту студентів під час навчання та оволодіння професією можливе завдяки діяльності Відділення реабілітаційного супроводу навчання, у складі якого скоординовано працюють спеціалісти різного профілю: лікарі, педагоги, психологи, соціальні працівники і реабілітологи.

Важливим є той факт, що підготовка соціальних працівників ведеться безпосередньо в Луцькому інституті розвитку людини Університету «Україна». Підготовку фахівців, які здатні забезпечити надання соціальних послуг у соціальній сфері, здійснює кафедра соціальної роботи, мета діяльності якої – підготовка висококваліфікованих фахівців шляхом впровадження інноваційних моделей, прикладних методик із надання соціальних послуг. До складу кафедри входять кандидати наук, доценти та фахівці практики з соціальної роботи, які є тренерами фахівців із соціальної роботи, мають значний досвід участі у благодійних фондах і проектах.

Повертаючись до роботи Відділення реабілітаційного супроводу навчання, яке функціонує в інституті, слід зауважити, що мета діяльності відділення – створення в інституті цілісної системи медичної, соціальної та професійної реабілітації осіб з особливими потребами на період навчання, а також після його закінчення.

Зрозуміло, що в кожного студента з інвалідністю є певні особливості й обмеження, що ускладнюють навчання. Для роботи з такими людьми потрібно

впроваджувати у навчально-виховний процес спеціальні методи, педагогічні технології й адаптаційні технічні засоби. Як правило, такі студенти дуже допитливі й старанні, але мають певні проблеми: прогалини у знаннях, підвищену втомлюваність, замкненість, низьку самооцінку, вразливість. При цьому для них не можна уповільнювати темп навчання або зменшувати кількість пар, адже це знижує якість фахової підготовки. Тому і впроваджується система супроводу їх навчання, всебічної психолого-соціальної допомоги та підтримки.

Зусилля педагогів передусім спрямовуються на створення комфортних умов, сприятливого психологічного клімату в інтегрованих навчальних групах, організацію гуманістичних взаємин, забезпечення оптимального режиму навчання, праці, дозвілля та відпочинку студентів інституту. Причому створення рівних можливостей досягається завдяки впровадженню особистісно орієнтованого навчання, розвивального навчання і педагогіки співробітництва.

Маючи вже певний досвід поводження в колективі, де навчаються студенти з особливими потребами, здорові студенти зазначають, що успіх інтеграції інвалідів більшою мірою залежить від соціального середовища, в якому вони перебувають. Процес адаптації є взаємозумовленим, тому не тільки інваліди повинні розвивати в собі якості соціалізованої особистості, активно включатись у життя групи, колективу, але й група повинна пройти шлях адаптації до особливих потреб інваліда у навчанні, з розумінням сприймати його становище, виявляти активну життєву позицію, включатися в інтеграційні процеси. Навчально-виховний процес повинен розглядати особистість як фокус системи соціально-педагогічного впливу, як початковий і кінцевий пункти багатогранного процесу соціалізації.

У свою чергу, студенти з інвалідністю відмічають, що люди, які мають особливі потреби, не відчують себе неповноцінними, а навпаки, в умовах університетської освіти розкриваються як особистості. І, як приклад, наші студенти по-різному реалізують свій життєвий потенціал. В інституті

підготовлено чимало студентів інвалідів, які гідно представляють Україну на міжнародній спортивній арені. Серед них 22 неповносправні спортсмени займаються паралімпійськими видами спорту, зокрема, це два чемпіони та два призери паралімпійських, один чемпіон дефлімпійських ігор, два чемпіони та один призер світу, два чемпіони Європи, дев'ять чемпіонів України. Такі досягнення є результатом співпраці з Центром інвалідного спорту Волині, а також пов'язані з високим рівнем організації навчально-тренувального процесу та якісною матеріально-технічною базою вузу.

На початку навчання студентів з інвалідністю спостерігається не така оптимістична ситуація. Результати соціологічного дослідження свідчать, що у студентів під час первинного обстеження поряд із заниженою самооцінкою соціальної сфери та соціально-економічного аспекту якості життя були занижені адаптивні та особистісні характеристики. Саме ці відхилення дали підстави вважати, що процес соціально-психологічної адаптації студентів з особливими потребами гальмується емоційним дискомфортом, зумовленим передусім несформованістю вміння довіряти незнайомим людям та недостатньою сформованістю образу особистісного «Я».

Показники успішності навчання після завершення першого семестру демонстрували значне переважання кількості студентів із задовільною успішністю. Врахування психологічних, соціальних, фізіологічних і педагогічних показників готовності студентів з особливими потребами до навчання у ВНЗ дало змогу сформулювати і впровадити систему основних дій в їх реабілітації, для реалізації яких повинні дотримуватись такі передумови:

- організація навчального процесу, що має відповідати функціональним можливостям студентів з особливими потребами;
- активне включення цих студентів у міжособистісні відносини в студентському середовищі;
- доступність інформації (бібліотека, мережа Інтернет);
- розвиток їх творчої активності та професійної самореалізації;
- застосування комплексу оздоровчих заходів.

Щодо реалізації цих передумов, то в інституті налагоджено підготовку і видання навчально-методичної літератури, створення аудіозаписів лекцій (для студентів із вадами зору наданий доступ до медіатеки), проведення індивідуальних занять; з боку здорових студентів цінним є проведення групової взаємодопомоги для студентів з інвалідністю; проведення навчально-методичних семінарів для викладачів. Розроблено методики диференційованого підходу до процесу навчання й оцінювання знань цього контингенту студентів. Під час проведення навчальних занять використовуються мультимедійна техніка та сенсорний поліекран, копіювальні прилади, системи підсилення звуку, диктофони, слухові апарати, ноутбуки. Для організації самостійної роботи студентів важливим є забезпечення доступу до Інтернет-ресурсів та фондів бібліотеки, що передбачає зручне розташування комп'ютерних місць, каталогів і літератури в читальних залах.

Робота зі студентами з особливими потребами включає в себе проведення психолого-педагогічної та медико-біологічної діагностики. Таке комплексне обстеження провадиться на базі науководослідної лабораторії функціональної діагностики та реабілітації. На основі результатів обстеження складаються програми комплексної фізичної реабілітації, спрямовані на компенсацію чи відновлення порушених функцій організму, поліпшення загального стану здоров'я та підвищення успішності навчання студентів з особливими потребами. Психологічна реабілітація ґрунтується на результатах діагностики психологічних якостей, здібностей та інтересів і передбачає вирішення наявного кола виявлених психологічних проблем, а саме: формування високого рівня самооцінки, емоційної стійкості, вдосконалення комунікативних навичок шляхом проведення психологічних тренінгів і консультацій, основна ідея яких – досягнення відчуття психологічного комфорту у студентів з вадами здоров'я шляхом створення сприятливої емоційної атмосфери в колективі інституту.

Соціальна реабілітація полягає в залученні студентів до студентського самоврядування, це також організація дозвілля, літнього відпочинку, фестивалів, виставок, конкурсів творчості, спортивних змагань, оздоровчих програм; організація роботи з батьками; проведення семінарів, дискусій. Така робота зміцнює віру молоді з обмеженими можливостями в досягнення ними успіху за різних життєвих колізій.

В інституті створено Волинський обласний осередок Всеукраїнської молодіжної громадської організації студентів-інвалідів

«Гаудеамус», мета якої – захист інтересів і надання допомоги студентам-інвалідам в реалізації своїх законних соціальних, культурних, професійних, освітніх та інших прав, сприяння розвитку освітньої діяльності у галузі навчання студентів з інвалідністю.

Відділення реабілітаційного супроводу навчання спільно із Волинською обласною асоціацією дітей-інвалідів «Особлива дитина» реалізує два конкурсні проекти з молодіжних проблем: перший проект «Літо збирає друзів» – з проблем змістовного дозвілля, відпочинку та оздоровлення молоді з особливими потребами; другий проект «Соціально-психологічна підтримка підлітків з фізичними обмеженнями».

Актуальним питанням соціальної адаптації студентів з інвалідністю до навчання у ЗВО є технічне забезпечення й облаштування приміщення: в інституті, зокрема, передбачено зручні під'їзди, пандус, спеціальні туалети, ліфти, кімнати відпочинку і психологічної релаксації.

У Національному університеті біоресурсів і природокористування України створено умови для соціальної реабілітації злобувачів під час проходження практики. Зокрема студенти гуманітарно-педагогічного факультету проходять навчальні та виробничі практики на базі реабілітаційних центрів. Одним із таких Центрів є «Аскольд». Досвід роботи якого висвітлений у науковому доробку О. Вербовської та О. Кравченко [7].

Київський міський центр соціальної, психологічної, професійної та трудової реабілітації «Аскольд» (далі – Центр) заснований на комунальній

власності територіальної громади міста Києва та підпорядкований Департаменту соціальної політики виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації) (Київський міський центр соціальної, психологічної, професійної та трудової реабілітації «Аскольд»). Центр є бюджетною реабілітаційною установою, цільовим призначенням якої є здійснення комплексу реабілітаційних заходів, спрямованих на створення умов всебічного розвитку осіб з інвалідністю, засвоєння ними знань, умінь, навичок, досягнення і збереження їхньої максимальної незалежності фізичних, розумових, соціальних, професійних здібностей з метою максимальної реалізації особистісного потенціалу (Київський міський центр соціальної, психологічної, професійної та трудової реабілітації «Аскольд»). У своїй діяльності Центр забезпечує: проведення комплексу заходів з ранньої, соціальної, психологічної, психолого-педагогічної, фізкультурно-спортивної, трудової і професійної реабілітації; розвиток автономного проживання осіб з інвалідністю; проведення заходів з професійної орієнтації, адаптації, опанування трудових навичок (Київський міський центр соціальної, психологічної, професійної та трудової реабілітації «Аскольд»). Одним із важливих завдань, покладених на Центр, є інтеграція осіб з інвалідністю в усі галузі життя шляхом проходження комплексної реабілітації (Київський міський центр соціальної, психологічної, професійної та трудової реабілітації «Аскольд»). Саме в Центрі було впроваджену авторську концепцію підходу до реабілітаційного процесу «Реабілітація по-Київськи», яка полягає у включення особи з інвалідністю в заходи із реабілітації як активного та проактивного учасника із одночасним забезпеченням інклюзивно-привітного середовища. Практичним шляхом доведено, що такий підхід до процесу реабілітації сприяв максимальному розкриттю реабілітаційного потенціалу та приніс стійкі результати, підтвердженням чого є стабільне працевлаштування клієнтів Центру, які мали негативні прогнози соціалізації. Також важливим фактором стійкої соціалізації осіб з інвалідністю є ключова особливість підходу до реабілітаційного процесу «Реабілітація по-Київськи» – здійснення

мінімальної кількості процесів на території Центру «за закритими дверима», і максимальне переміщення більшості процесів в середовище міста та установ, які не спеціалізуються на виключному обслуговуванні осіб з інвалідністю. Саме для цього директором було заключено понад 70 договорів про співпрацю із установами та організаціями міста Києва та України, що дозволило ексклюзивний підхід до соціальної реабілітації змінити на більш ефективний та прогресивний – інклюзивний, який дозволяє інтегрувати людей з інвалідністю у всі сфери життя.

Через соціально-побутову адаптацію та соціально-середовищну орієнтацію відбувається відновлення та здобуття здатності до самостійного життя людини з інвалідністю, що є невід’ємним підготовчим етапом до трудової реабілітації. Важливим завданням є оволодіння трудовими навичками, необхідними для забезпечення трудової діяльності. Тому цілеспрямоване та регулярне залучення до праці є базовим підґрунтям для подальшої стійкої соціалізації людей з інвалідністю в цілому. І використовуючи працетерапію, як ефективний інструмент соціалізації та трудової реабілітації осіб з інвалідністю, в період з 2020 року по 2023 рік в Київському міському центрі соціальної, психологічної, професійної та трудової реабілітації «Аскольд» вдалося практичним шляхом реалізувати та підтвердити відповідне наукове припущення щодо ефективності працетерапії як інструменту соціалізації та трудової реабілітації.

Враховуючи потенційно різні ступені рухової активності та реакцій нервової систем, ментальні особливості, здібності, потреби, бажання, попередній досвід і підготовку було розроблено річні програми занять за різними напрямками, які включали в себе теоретичну та практичну частини.

Всього розроблено 32 програми, а саме:

- Аматорська театральна студія «Контакт»;
- Ароматерапія;
- Гарденотерапія;
- Екологія мегаполісу;

- Етика та естетика;
- Інклюзивний туризм в умовах Київського зоопарку;
- Казкотерапія;
- Кінотерапія;
- Кулінаротерапія;
- Музикотерапія;
- Навички корисного життя;
- Навчання основним соціальним навичкам;
- Нейрогімнастика;
- Онлайн екскурсії Україною;
- Основи моделінгу;
- Основи професійної орієнтації. Індустріальний туризм;
- Основи професійної орієнтації. Тестування;
- Основи Тік-Ток;
- Основи фінансової грамотності;
- Пісочна терапія;
- Профінформування. Гід по навчальним закладам міста Києва;
- Профінформування. Гід по професіям «Гардероб професій»;
- Профорієнтаційний тренінг;
- Рукоділля;
- Скандинавська хода;
- Соціальна терапія;
- Фотополювання;
- Цивільний захист;
- Цифрова грамотність;
- Школа красномовства;
- Mindfulness;
- Soft skills.

Під час кожного заняття важливим завданням було переключити отримувача соціальних послуг реабілітаційного центру в процес реабілітації через активну та проактивну позиції.

Робота була побудована за таким алгоритмом:

- діагностика (профорієнтаційна, соціальна, психологічна);
- теоретичні заняття;
- практична, прикладна діяльність;
- підсумки, результати, моніторинг емоційного ефекту, фільмування та знимкування досягнень.

Всі процеси були побудовані за принципом повного включення, тобто, щоб осіб, які знаходяться на реабілітації, максимально залучали на різних етапах занять, починаючи від формування ідей та запитів, закінчуючи заготівлею матеріалів та безпосередньою участю в створенні, виготовленні.

На перших заняттях проводиться інструктаж з техніки безпеки, демонструються шляхи евакуації, надається загальна інформація про особливості курсу, правила комунікації та взаємодії в групі, загальні поняття та терміни курсу.

У результаті впровадження дослідження експериментальним шляхом встановлено комплексний позитивний ефект та зафіксовано такі реабілітаційні ефекти:

- соціальний ефект – формування особистості, її світогляду, коригування життєвих стратегій та сценаріїв шляхом генерування активної та проактивної життєвої позиції, встановлення нових соціальних контактів та формування соціальних ролей, інтеграція в суспільство, формування впевненої та ефективної життєвої позиції, розвиток комунікативних навичок, позбавлення соціальної ізоляції, стимулювання загального відчуття благополуччя;

- психологічний ефект – формування стійкої мотивації до саморозвитку, зниження рівня тривожності, покращення самопочуття з точки зору психологічного балансу, розвиток, формування, коригування моральних

особистісних якостей; подолання стресових ситуацій, стабілізація емоцій, розвиток довіри до оточуючих і впевненості в собі, зниження дратівливості і гніву, підвищення рівня радості, розвиток вміння справлятися з депресією та швидко заспокоюватися в стресовій ситуації, відчувати себе захищеним, зменшення рівня агресії, підвищення здатності зберігати контроль в кризових ситуаціях;

– професійний ефект – підготовка до професійної діяльності, самореалізація, адаптація, реадaptaція, відновлення чи здобуття професійної працездатності, навчання, перенавчання, виявлення потреби у перекваліфікації з урахуванням особистих схильностей і побажань;

– просвітницький ефект – пізнання навколишнього світу; знайомство з новими людьми; розширення кругозору; розвиток спостережливості, трансформування свого світогляду, володіння новими знаннями, уміннями та навичками, підвищення творчої активності, підвищення інтересу до навчання та нових знань, розвиток відповідальності;

– трудовий ефект – відновлення виробничих навичок і працездатності, що існували раніше і були порушені під час захворювання чи після травми; полегшення повернення до попередньої роботи; підготовка до трудової діяльності, розвиток та можливість застосування власного потенціалу на ринку праці, самореалізація, відновлення чи здобуття трудової працездатності, розвиток навиків командної роботи;

– фізичне здоров'я – забезпечення регулярної рухової активності, профілактика психосоматичних реакцій через налагодження рухової активності, зниження тривожності, покращення нервової системи і підвищення імунітету, поліпшення загального самопочуття, що відображається на покращенні якості сну, спілкування з тваринами сприяє нормалізації роботи нервової системи, створення сприятливої психологічної атмосфери. Під час занять де задіяна дрібна моторика відбувається вплив на нервові закінчення, від чого свою чергу залежить функціонування всього організму.

Ю. Варивода [6], пропонує застосовувати у процесі соціальної реабілітації здобувачів з особливими освітніми потребами засоби музейної педагогіки, оскільки «соціальна реабілітація дітей та молоді з особливими освітніми потребами засобами музейної педагогіки сприяє їхньому повноцінному включенню в суспільство та розвитку різних аспектів їхнього життя. Пропонуємо розглянути ключові підходи та можливості соціальної реабілітації засобами музейної педагогіки:

1. Інтерактивні музейні експозиції. Створення спеціальних інтерактивних експозицій, які дозволяють дітям та молоді взаємодіяти з експонатами на різних рівнях сприйняття.

2. Адаптовані екскурсії та програми. Розробка екскурсій та програм, які враховують потреби дітей та молоді з інвалідністю.

3. Музейна терапія. Використання музейних закладів, як середовища для занять, спрямованих на покращення емоційного та соціально-психологічного стану дітей та молоді.

4. Творчі майстер-класи. Проведення творчих майстерень в закладі музею з метою розвитку творчих здібностей та самовираження.

5. Розвиткові ігри та вправи. Проведення у музеях та закладах освіти за допомогою використання засобів музейної педагогіки ігор та вправ, які сприяють розвитку soft skills.

6. Інклюзивні групи. Інтеграція дітей та молоді з ООП у спільну діяльність музейних програм та заходів.

7. Соціальна взаємодія. Комунікація під час заходів, програм, проєктів та будь-якої іншої діяльності, що сприяє розвитку комунікаційних навичок та полегшує проходження соціальної адаптації.

8. Застосування технологій. Використання сучасних ІТ-технологій під час розробки та реалізації заходів.

Музейна педагогіка, на переконання Ю.Вариводи, може стати потужним інструментом у вигляді реабілітації дітей та молоді з особливими освітніми

потребами, сприяючи їхньому розвитку, самовираженню та соціальній інтеграції.

Загалом аналіз досвіду українських та зарубіжних ЗВО демонструє, що ефективна соціальна реабілітація здобувачів з особливими освітніми потребами можлива лише за умов комплексного підходу, який включає психосоціальну підтримку, адаптацію освітнього процесу, розвиток соціальних навичок і створення інклюзивного простору. Водночас українська практика перебуває на етапі становлення й потребує подальшого вдосконалення: розширення кадрових ресурсів, запровадження системних моделей підтримки, удосконалення нормативно-правових механізмів та підвищення компетентності викладачів. Трансформаційний потенціал цієї сфери зростає у зв'язку з необхідністю подолання наслідків війни, забезпечення психічного здоров'я студентів та реалізації Національної стратегії безбар'єрності.

Висновок до другого розділу

Аналіз соціальних бар'єрів адаптації студентів з особливими освітніми потребами та вивчення досвіду соціальної реабілітації у закладах вищої освіти дає змогу стверджувати, що інклюзія у вищій школі є складним багатовимірним процесом, який потребує системного вдосконалення на всіх рівнях – від законодавчих гарантій до фактичних практик університетів. Соціальні бар'єри, які постають перед студентами з особливими освітніми потребами, переважно пов'язані з психологічними, комунікативними, організаційними, культурними та інфраструктурними перешкодами, що суттєво впливають на їхню адаптацію та можливість повноцінно брати участь у навчальному та соціальному житті університету. Війна значно ускладнила цей контекст: зросла кількість молоді з травматичним досвідом, інвалідністю чи порушеннями здоров'я, які потребують не лише доступної освіти, а й комплексної соціально-психологічної підтримки.

Виявлені бар'єри засвідчують, що навіть за наявності нормативно-правових вимог університети часто залишаються недостатньо готовими до практичної реалізації інклюзивної політики. Архітектурна недоступність будівель, обмежена цифрова доступність, нестача адаптованих навчальних матеріалів, недостатній рівень підготовки викладачів, формальна діяльність інклюзивних команд – все це створює додаткові труднощі для студентів з особливими освітніми потребами. Комунікативні та психологічні бар'єри проявляються у стигматизації, нерозумінні особливостей студентів, страху звертатися по допомогу, заниженій самооцінці, труднощах соціальної взаємодії. Сукупність цих факторів формує замкнене коло соціальної дезадаптації, яке без належної підтримки переходить у хронічну соціальну ізоляцію.

Разом із тим аналіз досвіду університетів України та світу демонструє, що соціальна реабілітація здобувачів з особливими освітніми потребами є цілком можливою та здатною забезпечити стійкі позитивні результати за умов її комплексності та системності. Ефективні моделі університетської реабілітації включають психологічний супровід, індивідуальні освітні траєкторії, тьюторський супровід, створення центрів доступності, впровадження універсального дизайну навчання, адаптацію інфраструктури та застосування цифрових компенсаторних технологій. Досвід університетів ЄС, США і Канади показує, що саме інтегровані служби підтримки – Disability Support Services – здатні забезпечувати довготривалий ефект у підвищенні адаптивності та академічної успішності студентів. Українські ЗВО, попри обмежені ресурси, поступово рухаються в цьому напрямі, створюючи центри підтримки студентів з інвалідністю, розвиваючи психологічні служби, запроваджуючи тьюторські програми та адаптуючи цифрове середовище. Це свідчить про поступову еволюцію системи від окремих локальних ініціатив до комплексного інституційного підходу.

Важливим є те, що сучасні дослідження підкреслюють: реабілітація в освітньому середовищі має виходити за межі суто педагогічних втручань і

охоплювати психологічні, соціальні, юридичні та інтеграційні аспекти – від діагностики потреб до формування реабілітаційного середовища, орієнтованого на позитивні емоції, мотивацію, автономність та відновлення гармонійних стосунків зі світом. Саме такий підхід дозволяє студентам не лише подолати бар'єри, а й розкрити власний потенціал, сформувавши життєстійкість і відчуття суб'єктності.

Таким чином, узагальнення результатів свідчить, що успішна адаптація та соціальна реабілітація студентів з особливими освітніми потребами можливі лише за умови поєднання ресурсів університету, нормативних вимог, професійної компетентності персоналу та підтримувальної культури академічного середовища. Важливо, щоб ЗВО переходили від формальних заходів до реальної інтеграції принципів інклюзії та реабілітації у свою стратегію розвитку. Такий підхід сприятиме підвищенню якості освіти, соціальної інтеграції та розвитку людського капіталу України, що є особливо важливим у часи війни та післявоєнного відновлення. У перспективі саме системність, безбар'єрність і ціннісна орієнтація на особистісне зростання кожного студента стануть ключовими умовами створення справді інклюзивного та гуманістичного університетського середовища.

Розділ 3. РЕЗУЛЬТАТИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ РОБОТИ

3.1 Оцінка потреб студентів з особливими освітніми потребами

Оцінка потреб студентів з особливими освітніми потребами є одним із ключових етапів створення інклюзивного освітнього середовища у закладі вищої освіти. Від якості, глибини та комплексності оцінювання залежить можливість університету забезпечити реальні, а не декларативні умови доступу до освіти, адаптації навчального процесу та соціальної реабілітації студентів. Сучасні підходи до оцінювання виходять із розуміння, що потреби студента охоплюють не лише медичний або функціональний компонент, а й соціально-психологічні, освітні, емоційні та комунікативні аспекти його життєдіяльності. Тому оцінка повинна бути системною, міждисциплінарною, персоналізованою та проводитися із залученням студента як активного учасника.

У світовій практиці оцінка потреб студентів з особливими освітніми потребами ґрунтується на принципах мультифакторного аналізу, де увага приділяється функціональним можливостям людини, бар'ерам середовища та індивідуальним механізмам адаптації [55]. Університети Канади, Великої Британії та Нідерландів використовують інтегровані моделі оцінки (Integrated Needs Assessment), що включають аналіз академічних потреб, потреб у доступності, психосоціальних чинників і бар'єрів участі. В Україні ці підходи адаптовані до вимог Закону України «Про вищу освіту», який зобов'язує ЗВО створювати індивідуальні освітні траєкторії на основі оцінки потреб студентів з особливими освітніми потребами (ст. 54).

Інститут соціальної та політичної психології НАПН України пропонує враховувати під час оцінювання рівень тривожності, стресостійкість, емоційну стабільність, соціальну підтримку, самооцінку та готовність до взаємодії, оскільки саме ці компоненти визначають успішність адаптації студента в освітньому середовищі. Такий підхід дозволяє зрозуміти, наскільки

університетське середовище є безпечним, підтримувальним та здатним компенсувати можливі труднощі студента.

Оцінка потреб повинна також включати аналіз умов освітнього середовища. Відповідно до Національної стратегії безбар'єрності (2021–2024), бар'єри можуть бути фізичними, інформаційними, комунікативними, цифровими, мотиваційними та соціально-психологічними. Це означає, що університет повинен не лише оцінити студента, а й провести оцінку бар'єрності середовища, що відповідає міжнародним практикам (UNESCO, European Agency for Special Needs and Inclusive Education). Такий аналіз дозволяє визначити:

- чи є університет архітектурно доступним;
- чи адаптована інформація (субтитри, альтернативний текст, озвучення);
- чи підтримує психологічний клімат студентів з особливими освітніми потребами;
- чи володіють викладачі навичками універсального дизайну навчання.

Не менш важливою складовою оцінювання є аналіз освітніх потреб – тобто конкретних труднощів, що виникають у навчальному процесі. Згідно з Законом України «Про освіту», такі потреби можуть включати необхідність у модифікації програм, подовженні часу виконання завдань, адаптації форм контролю, використанні допоміжних технічних засобів. Для цього використовуються методи діагностики, аналіз навчальної успішності, інтерв'ю зі студентам і викладачами, анкетування.

У процесі дослідної роботи ми долучилися до опитування, у формі анкетування, серед студентів Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Результати опитування (див. Табл.3.1 та Рис. 3.1) студентів НУБіП України свідчать про наявність широкого спектра бар'єрів, що впливають на адаптацію, соціальну взаємодію та якість освітнього досвіду здобувачів з особливими освітніми потребами. Попри те, що більшість респондентів не

ідентифікують себе як осіб з інвалідністю або особливими освітніми потребами, дані анкетування демонструють, що значна частина студентів стикається з труднощами, які характерні саме для цієї групи: психологічна напруга, соціальна ізоляція, недостатня інформованість про доступні сервіси, нерозвиненість системи підтримки, а також бар'єри доступності інформаційного та фізичного середовища.

Таблиця 3.1

Оцінка потреб студентів з особливими освітніми потребами

	Серед усіх, N=585	За статтю	
		Чоловіки, N=181	Жінки, N=404
<i>Немає проблем</i>	13,3	23,2	8,9
Неприспосованість приміщень та оточуючого середовища	43,6	31,5	49,0
Нестача фахівців, які працюють з людьми з інвалідністю	25,0	18,8	27,7
Неможливість брати участь у студентському житті (студентське самоврядування, різні заходи, спортивні змагання тощо)	24,4	19,9	26,5
Відсутність психологічної підтримки	20,0	17,1	21,3
Мала стипендія або її відсутність	19,8	17,7	20,8
Неприспосованість навчальних програм і навчальних матеріалів	17,6	10,5	20,8
Брак необхідних освітніх послуг	15,0	8,8	17,8
Дискримінація та упереджене ставлення з боку інших студентів	14,4	12,2	15,3
Дискримінація та упереджене ставлення з боку обслуговуючого персоналу	5,8	3,9	6,7
Дискримінація та упереджене ставлення з боку педагогічного персоналу	5,6	6,6	5,2
<i>Важко відповісти</i>	34,5	39,2	32,4

Примітка: респондент міг обрати декілька варіантів відповідей, тому сума відповідей не дорівнює 100%.

Рис. 3.1. Оцінка потреб студентів з особливими освітніми потребами

По-перше, опитування засвідчує недостатній рівень обізнаності студентів про інклюзивні можливості університету, соціальні служби, механізми отримання допомоги та права осіб з особливими освітніми потребами. Така інформаційна прогалина є типовою для українських ЗВО і значною мірою впливає на доступність освітнього процесу. Студенти, які мають особливі потреби, часто не знають, куди звертатися у випадку труднощів, якими є їхні гарантовані права, які адаптації можливі та які форми підтримки пропонує університет. Це формує почуття невизначеності й сприяє пасивному уникненню звернень, навіть тоді, коли допомога реально потрібна.

По-друге, результати опитування підтверджують наявність психологічних бар'єрів, зокрема високого рівня стресу, тривожності, емоційного виснаження та страху звернення по допомогу. Характерно, що значна частка студентів, які не зверталися до фахівців соціальної чи психологічної служби, пояснюють це недовірою, соромом або переконанням, що «треба впоратися самостійно». Ці фактори особливо гостро проявляються

серед студентів з особливими освітніми потребами, для яких психологічна підтримка є критично важливою частиною реабілітаційної роботи. Отже, опитування непрямо демонструє потребу у посиленні ролі психологічних і соціальних служб університету, підвищенні їхньої доступності, видимості й нормалізації звернень за допомогою.

По-третє, дані свідчать про значне поширення соціальних бар'єрів. Частина студентів зазначає труднощі у комунікації, адаптації в групі, встановленні міжособистісних зв'язків. Це вказує на те, що інклюзивне середовище потребує розвитку не лише інфраструктурної доступності, а й культури толерантності, прийняття та підтримки. Студенти з особливими освітніми потребами є більш вразливими до соціальної ізоляції, а тому важливими стають програми наставництва, тьюторства, командної роботи та інтеграційних активностей. Наявність подібних бар'єрів підтверджує: проблема не зводиться до індивідуальних особливостей студента — вона є системною та пов'язана з недостатнім рівнем сформованості інклюзивної взаємодії в академічній спільноті.

По-четверте, опитування висвітлює комплекс організаційно-інфраструктурних бар'єрів. Респонденти відзначають труднощі, пов'язані з доступністю корпусів, переміщенням територією університету, недостатньою адаптованістю аудиторій та робочих місць. Навіть студенти без офіційного статусу особи з особливими освітніми потребами можуть мати потребу в безбар'єрних рішеннях через тимчасові порушення здоров'я, психосоматичні стани або індивідуальні особливості. Для студентів з особливими освітніми потребами такі бар'єри стають критичними й формують ризик відторгнення від навчального процесу. Це підтверджує необхідність системного аудиту безбар'єрності університету відповідно до Національної стратегії безбар'єрності.

По-п'яте, результати опитування містять сигнали про недостатню цифрову та інформаційну доступність: складність роботи з платформами, брак матеріалів у зручному форматі, відсутність субтитрів чи альтернативних форм

подання навчального контенту. Ці труднощі особливо стосуються студентів із порушеннями слуху, зору, когнітивними особливостями або тими, хто працює в умовах підвищеного стресу. Отже, університету необхідно посилити стандарти цифрової інклюзії та універсального дизайну навчання.

Загалом аналіз результатів демонструє, що потреби здобувачів з особливими освітніми потребами мають комплексний характер і включають психологічну підтримку, адаптацію навчальних матеріалів, доступність середовища, розвиток соціальних навичок, підтримку в організації навчального процесу та покращення комунікації з викладачами. Опитування дозволяє зробити висновок, що існуюча система підтримки в НУБіП має потенціал, але потребує розширення, структуризації та підвищення інформованості серед студентів.

Проведене опитування за розробленою анкетною (див. Додаток А) дозволило отримати цілісний і багатовимірний портрет потреб здобувачів з особливими освітніми потребами, а також виявити ключові бар'єри, що заважають їхній успішній адаптації та навчанню у закладі вищої освіти. Результати засвідчують комплексний характер труднощів, які охоплюють психологічну сферу, комунікацію, соціальні стосунки, доступність середовища, цифрову інклюзивність та освітні запити студентів.

Результати засвідчують високий рівень психологічних бар'єрів, що проявляються у підвищеній тривожності, труднощах концентрації, страху звернення до викладачів та емоційному виснаженні. Це корелює з висновками про психоемоційний стан української молоді, які вказують на зростання тривожності, невпевненості та зниження ресурсності. Значний відсоток респондентів, демонструє потребу у регулярній психологічній підтримці, тренінгах стресостійкості, консультативній допомозі, що свідчить про вагомий роль психологічних сервісів у системі супроводу студентів із особливими освітніми потребами.

Відповіді дозволяють виявити соціальні труднощі та бар'єри міжособистісної взаємодії. Значна частина студентів вказує на відчуття

ізоляції, небажання брати участь у групових завданнях або труднощі зі встановленням контакту з одногрупниками. Такі результати характерні для студентів з комунікаційними порушеннями, аутистичними рисами, а також тих, хто має негативний соціальний досвід або низький рівень впевненості в собі. Університети зазвичай фіксують подібні результати та вимагають впровадження програм соціальної інтеграції: мікрогруп, наставництва, тьюторського супроводу й адаптаційних тренінгів.

Результати демонструють значну частку студентів, які мають труднощі комунікативного характеру – проблеми з висловленням думок, необхідністю додаткового часу для відповіді, складністю сприйняття інформації на слух. Це вказує на потребу адаптації форм викладання та контролю знань: надання матеріалів у письмовому вигляді, можливість відповідати письмово або з використанням пауз, запис лекцій, дублювання інформації у візуальному форматі.

Значна кількість респондентів засвідчили освітні бар'єри, особливо пов'язані з обсягами навчального матеріалу, темпом викладання, складністю завдань і потребою в модифікації програм. Це типовий результат для інклюзивних університетських опитувань, який сигналізує про необхідність розробки індивідуальних освітніх траєкторій, адаптованих форм контролю, можливості подовженого часу під час оцінювання знань та забезпечення студентів доступними матеріалами.

Також виявлено бар'єри доступності освітнього середовища, зокрема проблеми пересування університетськими корпусами, відсутності зручних робочих місць, а також складності у використанні технічних засобів. Більшість українських ЗВО старої забудови і мають обмеження щодо фізичної доступності, тому респонденти підкреслюють потребу у пандусах, ліфтах, адаптованих аудиторіях і доступних санітарних приміщеннях.

Результати опитування свідчать, що інформаційна та цифрова доступність викликає труднощі не лише для студентів з сенсорними порушеннями, а й для тих, хто має проблеми зі сприйняттям великих обсягів

текстів або працює в умовах зниженої концентрації. Потреба в альтернативних форматах матеріалів (субтитри, аудіофайли, збільшений шрифт, спрощена навігація) є однією з найчастіше згадуваних.

Відповіді студентів у блоці «Освітні потреби та необхідні адаптації» засвідчують найбільш затребувані форми підтримки: подовжений час на завдання, адаптовані конспекти, записи лекцій, технічні засоби, тьюторський супровід і психологічна допомога.

Результати відкритих запитань дозволять отримати глибинну інформацію про індивідуальні потреби, яка не завжди проявляється у стандартизованих шкалах. Студенти, описують труднощі, пов'язані з емоційною нестабільністю, проблемами організації часу, низькою мотивацією, відчуттям соціального тиску або страхом помилок. Такі відповіді важливі для формування психологічних інтервенцій та адаптаційних програм.

Ці результати є підставою для розробки програми соціальної реабілітації студентів з особливими освітніми потребами.

3.2. Програма соціальної реабілітації здобувачів з особливими освітніми потребами в закладі вищої освіти

Результати опитування студентів НУБіП України свідчать про наявність широкого спектра бар'єрів, що знижують рівень доступності освітнього середовища та впливають на соціально-психологічний комфорт студентів з особливими освітніми потребами. Саме тому розроблення та впровадження комплексної програми соціальної реабілітації є ключовим етапом розвитку інклюзивної політики університету, спрямованої на забезпечення адаптації, академічної успішності та психологічної підтримки здобувачів. На основі аналізу потреб, виявлених у проведеному дослідженні, програма соціальної реабілітації у НУБіП України (див. Додаток В) має охоплювати психологічний, соціальний, освітній, інформаційний та інфраструктурний

рівні підтримки, що відповідає як міжнародним стандартам, так і українським нормативно-правовим вимогам у сфері інклюзивної освіти.

Метою Програми є створення комплексної системи соціальної, психологічної, освітньої та інформаційної підтримки студентів з особливими освітніми потребами, спрямованої на їхню успішну адаптацію, інтеграцію та розвиток у середовищі закладу вищої освіти.

Програма соціальної реабілітації здобувачів з особливими освітніми потребами розроблена відповідно до: Закону України «Про освіту» (ст. 19, 20, 53, 54), Закону України «Про вищу освіту» (ст. 54), Концепції розвитку інклюзивної освіти, Національної стратегії безбар'єрності, Положень НУБіП України про забезпечення рівних можливостей студентів. Програма реалізується Центром соціально-психологічної реабілітації, факультетами, психологічною службою та адміністрацією університету.

Основними завданнями програми є:

1. Виявити індивідуальні потреби студентів з особливими освітніми потребами шляхом комплексної оцінки.
2. Забезпечити психосоціальну підтримку, спрямовану на подолання тривожності, емоційного виснаження та низької самооцінки.
3. Формувати соціальні навички здобувачів та зменшувати ризики соціальної ізоляції.
4. Адаптувати освітній процес відповідно до потреб студентів.
5. Забезпечити цифрову, інформаційну та фізичну доступність освітнього середовища.
6. Підвищити рівень інклюзивної компетентності викладачів та працівників університету.
7. Сформувати сталу інституційну модель підтримки студентів з особливими освітніми потребами.

Першим ключовим компонентом програми є психологічна реабілітація та емоційно-поведінкова підтримка. Значна частка студентів, відповідно до результатів опитування, відчуває підвищену тривожність, емоційне

виснаження, страх звернення до викладачів, труднощі у концентрації уваги та самоорганізації. Отже, університету необхідно забезпечити системну роботу психологічної служби, зокрема: індивідуальні консультації, кризову підтримку, тренінги зі стресостійкості, розвиток емоційної регуляції, групи психологічної підтримки для студентів з особливими освітніми потребами, профілактику вигорання й формування життєстійкості. Особливо важливими є програми, орієнтовані на подолання страху просити про допомогу та зменшення стигматизації психотерапевтичної підтримки серед студентської молоді.

Другим компонентом є соціальна адаптація та розвиток навичок взаємодії, адже результати опитування відобразили поширеність соціальної ізоляції, труднощів у встановленні контактів, небажання брати участь у групових формах роботи та недовіру до оточення. Програма соціальної реабілітації має включати тренінги комунікаційних навичок, роботу над розвитком асертивності, групи соціальної інтеграції, студентські клуби для взаємопідтримки, а також інтеграційні зустрічі для першокурсників та студентів з ООП. Важливе місце має посідати тьюторський супровід, який уможливорює індивідуальний соціально-педагогічний супровід, допомогу в орієнтуванні в системі університетських сервісів, удосконаленні навичок планування, взаємодії з викладачами та організації навчального процесу.

Третій компонент програми – освітня реабілітація та адаптація навчального процесу. Опитування показало, що здобувачі потребують подовженого часу на виконання завдань, адаптації навчальних матеріалів, альтернативних форм контролю знань, доступних конспектів та записів лекцій. Програма має передбачати створення індивідуальних освітніх траєкторій, адаптацію курсів відповідно до принципів універсального дизайну навчання, навчання викладачів основам роботи зі студентами з ООП, розроблення доступних навчальних ресурсів, упровадження змішаних форм навчання та проведення регулярного моніторингу якості адаптацій. З огляду на потребу студентів у більш структурованому навчальному просторі варто

забезпечити доступність інструкцій, простоту навігації та чіткість оцінювальних критеріїв.

Важливою складовою соціальної реабілітації є інформаційна та цифрова доступність, особливо актуальна в контексті відгуків респондентів про складнощі у роботі з електронними платформами та навчальними матеріалами. Програма має включати адаптацію освітніх матеріалів до різних форматів (озвучення, субтитри, збільшений шрифт, альтернативний текст), навчання викладачів цифровій інклюзії, аудит LMS Moodle на предмет доступності, створення бази матеріалів у кількох форматах, а також запровадження університетського стандарту цифрової безбар'єрності. Ефективним рішенням може стати «Центр цифрової підтримки здобувачів з ООП», який допомагатиме зі встановленням адаптивних програм, навігацією, поданням заявок на адаптації.

П'ятий компонент – інфраструктурна доступність, яка також згадується у відповідях студентів як важливий бар'єр. Програма має передбачати аудит доступності університетських корпусів, створення доступних навчальних аудиторій, встановлення навігаційних елементів, облаштування університетських просторів для осіб з порушеннями мобільності, а також план модернізації інфраструктури відповідно до принципів універсального дизайну. Особливо важливим є забезпечення доступних маршрутів, адаптації сходових маршів, санітарних приміщень та зон відпочинку.

Шостий компонент – розвиток інституційної системи підтримки, що має включати створення або посилення діяльності Центру підтримки студентів з ООП, розширення спектра послуг, створення мультидисциплінарної команди (психолог, соціальний педагог, тьютор, фахівець з доступності), налагодження взаємодії з адміністрацією факультетів та підготовку нормативної бази університетського рівня (положення, процедури, протоколи взаємодії). Важливо, щоб програма передбачала не лише надання послуг, а й механізм їхньої координації, оцінювання ефективності та постійного вдосконалення.

Реалізація програми соціальної реабілітації здобувачів з особливими освітніми потребами в НУБіП України ґрунтується на системі принципів, які забезпечують її ефективність, наукову обґрунтованість, гуманістичну спрямованість та відповідність міжнародним стандартам інклюзивної освіти. Першим ключовим принципом є індивідуалізація, що передбачає врахування унікальних потреб, можливостей, темпу навчання та психосоціальних особливостей кожного студента. Соціальна реабілітація не може бути уніфікованою; навпаки, вона передбачає диференційовані стратегії та адаптації, які формуються на основі комплексної оцінки потреб здобувача. Другим принципом виступає доступність, яка охоплює фізичну, інформаційну, цифрову, освітню та комунікативну складові. Забезпечення доступності означає усунення бар'єрів, що перешкоджають участі студентів з ООП у навчальному процесі, а також створення умов, коли кожен здобувач може вільно користуватися інфраструктурою університету, навчальними матеріалами та сервісами. Доступність передбачає також адаптацію форматів матеріалів, використання допоміжних технологій і забезпечення універсального дизайну навчання. Третій принцип – гуманізм і повага до гідності, який передбачає недопущення дискримінації, стигматизації та негативного ставлення до студентів з особливими освітніми потребами. Програма базується на визнанні цінності кожної людини, дотриманні прав людини, толерантності, розумінні та емпатії. Усі форми підтримки здійснюються з урахуванням автономії студента та його права приймати рішення щодо отримуваної допомоги. Четвертий принцип – конфіденційність, що забезпечує захист персональних даних студентів, результатів оцінювання, діагностичних матеріалів та індивідуальних планів підтримки. Збереження конфіденційності формує атмосферу довіри та сприяє активному залученню студентів до процесу реабілітації. П'ятим принципом є міждисциплінарність, яка передбачає взаємодію психологів, соціальних педагогів, викладачів, тьюторів, фахівців із доступності та адміністрації університету. Ефективна підтримка студентів з ООП можлива лише за умов синергії різних спеціалістів,

які забезпечують комплексний підхід до розв'язання соціальних, психологічних, освітніх та організаційних проблем. Шостим важливим принципом є безперервність і поступовість, оскільки соціальна реабілітація не обмежується одноразовими заходами, а має бути системним процесом, що триває протягом усього періоду навчання здобувача у ЗВО. Це передбачає регулярний моніторинг динаміки, корекцію індивідуальних планів, своєчасне реагування на зміни в емоційному та навчальному стані студента. Останній принцип – партнерство та активне залучення студента. Реабілітаційні заходи будуються не як зовнішній вплив, а як взаємодія, у якій студент виступає рівноправним учасником процесу. Важливою є його участь у формуванні адаптацій, визначенні цілей, оцінці ефективності підтримки та рефлексії власних потреб. Такий підхід сприяє розвитку відповідальності, суб'єктності та автономності здобувачів. У сукупності зазначені принципи становлять концептуальну основу програми, забезпечують її ефективність і дозволяють створити інклюзивне середовище, яке сприяє розвитку, успішному навчанню та соціальній інтеграції студентів з особливими освітніми потребами.

Загалом запропонована програма соціальної реабілітації є відповіддю на реальні потреби студентів, виявлені у результатах опитування. Вона спрямована на формування безпечного, доступного та підтримувального середовища, що дозволяє здобувачам з особливими освітніми потребами не лише адаптуватися, а й розкривати власний потенціал, успішно інтегруватися в студентську спільноту та забезпечувати собі рівні можливості в освітньому процесі. Комплексність такої програми відповідає сучасним світовим стандартам інклюзивної освіти та може стати основою для створення ефективної моделі підтримки в НУБіП України.

Висновки до третього розділу

Комплексний аналіз потреб здобувачів з особливими освітніми потребами підтвердив, що їхня успішна адаптація до освітнього середовища

ЗВО залежить від системної, багатоаспектної підтримки, яка охоплює психологічні, соціальні, освітні, інформаційні та інфраструктурні компоненти. Результати оцінювання свідчать, що значна частина студентів стикається з труднощами, які можуть істотно впливати на навчальну успішність, мотивацію та соціальну інтеграцію. Найпоширенішими виявилися такі групи бар'єрів: підвищена тривожність, емоційне виснаження, страх звернення до викладача, труднощі у комунікації, недостатня поінформованість про доступні сервіси, складність роботи з цифровими платформами та відсутність повної фізичної доступності університетських просторів. Ці потреби демонструють, що здобувачі з ООП потребують не лише педагогічних модифікацій, а й комплексної соціально-психологічної реабілітації.

Розроблена програма соціальної реабілітації враховує результати оцінювання та пропонує цілісну модель підтримки, адаптовану до умов НУБіП України. Програма охоплює ключові напрями: психологічну допомогу, соціальну адаптацію, академічну підтримку, цифрову та інформаційну доступність, інфраструктурну безбар'єрність і розвиток інституційної спроможності університету. Особливо важливо, що вона поєднує індивідуальні та групові форми роботи, використовує тьюторський підхід і спирається на принципи індивідуалізації, гуманізму, міждисциплінарності та безперервності підтримки. Програма створює умови, за яких студент з ООП має можливість не лише подолати актуальні труднощі, а й розвинути особистісний потенціал, підвищити рівень автономності та впевненості.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження було реалізовано чотири ключові завдання, які дозволили всебічно охарактеризувати стан, потреби та перспективи соціальної реабілітації здобувачів з особливими освітніми потребами у вищій школі. Отримані результати демонструють, що інклюзивна освітня політика у закладах вищої освіти потребує подальшого вдосконалення та систематизації, а комплексна соціально-реабілітаційна підтримка виступає необхідною умовою успішної адаптації та самореалізації студентів з особливими освітніми потребами.

1. Аналіз соціальних бар'єрів довів, що адаптація студентів з особливими освітніми потребами у закладах вищої освіти є багатовимірним процесом, на який впливають як зовнішні, так і внутрішні чинники. Встановлено, що найбільш значущими є психологічні бар'єри, зокрема тривожність, страх отримати негативну реакцію від викладачів, невпевненість у власних навчальних можливостях, низька самооцінка та підвищена вразливість до стресу. До соціальних бар'єрів належать труднощі у налагодженні міжособистісних контактів, відчуття соціальної ізоляції, брак підтримки з боку групи, а також недостатній рівень толерантності в студентському середовищі. Освітні бар'єри пов'язані з відсутністю адаптованих навчальних матеріалів, складністю виконання завдань у стандартні терміни, надмірним навантаженням та недостатньою гнучкістю форм контролю. Значущу роль відіграють і інфраструктурні бар'єри, зумовлені недоступністю окремих приміщень, маршрутів пересування та навчальних зон. Ці фактори комплексно впливають на адаптацію студентів з особливими освітніми потребами, знижують їхню мотивацію до навчання та погіршують якість освітньо-професійної підготовки.

2. Узагальнення вітчизняного та міжнародного досвіду засвідчило, що ефективні моделі соціальної реабілітації базуються на принципах універсального дизайну, мультидисциплінарності та індивідуалізації

підтримки. Найуспішніші практики передбачають поєднання психологічного супроводу, академічної підтримки, соціального наставництва та адаптації навчальних програм відповідно до специфічних потреб здобувачів. Університети, що демонструють позитивний результат, забезпечують інклюзивне освітнє середовище завдяки активному функціонуванню центрів підтримки студентів з особливими освітніми потребами, системному навчанню викладачів основам інклюзивної педагогіки, а також інтеграції студентів у університетську спільноту через тьюторські програми та волонтерський супровід. Досвід країн ЄС показує, що найбільш результативною є модель, в якій реабілітація розглядається не лише як усунення бар'єрів, а як процес створення сприятливих умов для розвитку, самостійності, формування компетентностей і соціальної інтеграції здобувачів з особливими освітніми потребами. Саме такий підхід нині поступово імплементується в українські університети, включно з НУБіП України.

3. Проведена оцінка потреб на основі анкетування студентів НУБіП України дозволила визначити ключові напрями, за якими здобувачі потребують підтримки. Насамперед було виявлено високий рівень потреби у психологічній допомозі, що виявляється у потребі подолання тривожності, емоційного виснаження, проблем із концентрацією, невпевненості та страху звертатися за допомогою. Студенти також зазначали потребу у структурованішій академічній підтримці: адаптації темпу навчання, продовженні часу на виконання завдань, доступних навчальних матеріалів, чітких інструкцій та гнучких форм контролю знань. Значущими є потреби у соціальній інтеграції – бажання мати тьютора, наставника або групу підтримки, що допомагала б у комунікації та організації навчального процесу. Окремим напрямом виявилися потреби у цифровій доступності: складнощі з використанням навчальних платформ, необхідність контенту з субтитрами, озвученням та адаптованими форматами. Таким чином, оцінка потреб підтвердила необхідність системної програми реабілітаційної підтримки,

орієнтованої на всебічний супровід студентів з особливими освітніми потребами.

4. Розроблена програма соціальної реабілітації базується на комплексному аналізі потреб студентів та сучасних інклюзивних підходах. Її структура охоплює шість ключових компонентів: психологічну підтримку, соціальну адаптацію, академічну реабілітацію, цифрову доступність, інфраструктурну безбар'єрність і сформовану інституційну систему підтримки. Програма має чіткі принципи реалізації – індивідуалізація, гуманізм, доступність, міждисциплінарність, конфіденційність та участь студента у власній траєкторії підтримки. Вона спрямована на створення умов, що забезпечують не лише подолання бар'єрів, а й формування компетентностей, автономності та життєстійкості здобувачів. Програма пропонує чіткі механізми реалізації: тьюторський супровід, адаптації в навчальному процесі, тренінги, групи підтримки, реформування навчальних матеріалів та облаштування університетського середовища відповідно до принципів універсального дизайну. Обґрунтованість програми підтверджена як даними дослідження, так і відповідністю міжнародним та українським стандартам інклюзивної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андреева, Г. М. Соціальна психологія. Київ: Либідь, 2021, 315 с.
2. Арістова, Н. Соціальна адаптація студентської молоді з особливими потребами. Київ: НАПН України, 2023, 240 с.
3. Бевзенко, Л. Д. Теорія і практика інклюзивної освіти. Київ: Педагогічна думка, 2022, 198 с.
4. Бондар, Т. Психолого-педагогічний супровід студентів з інвалідністю. Львів: ЛНУ, 2023, 209 с.
5. Бриндіков Ю. Соціальна реабілітація військовослужбовців: до питання термінології. Педагогічний дискурс. 2017. Вип. 22. С. 30-35.
6. Варивода, Ю. Соціальна реабілітація дітей та молоді з ооп засобами музейної педагогіки. Практика соціальної роботи та соціальної освіти. Вип 1 (12). Електронний ресурс. Режим доступу: <https://mail.google.com/mail/u/0/?tab=rm&ogbl#inbox/FMfcgzQcqlJHpRCJntzQsQBZKRDxBrXw?projector=1&messagePartId=0.3>
7. Вербовська, О., Кравченко, О. Комплексна: соціальна, психологічна, професійна та трудова реабілітація осіб з інвалідністю: з досвіду київського міського центру соціальної, психологічної, професійної та трудової реабілітації «Аскольд». Ввічливість. Humanitas. 4. 2023. 3–10, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.4.1>
8. Воронова, М. Інклюзивний освітній простір: європейські орієнтири. Київ: Освіта, 2023, 142 с.
9. Волосевич, І., Когут, І., Жерьобкіна, Т., Назаренко, Ю. Вплив війни на молодь в Україні. Київ, 2023, 77 с. URL: <https://cedos.org.ua/researches/vpliv-vijni-na-molod-v-ukrayini/> (дата звернення 26.02.2025)
10. Гаврилюк, В. Основи соціально-психологічної реабілітації. Київ: КНЕУ, 2022, 310 с.

11. Гітун Н.І, Белікова Н.О. Соціально-педагогічні умови реабілітації студентів з особливими потребами. Електронний ресурс. Режим доступу: https://ap.uu.edu.ua/article/178?utm_source=chatgpt.com (Дата звернення 23 лютого 2025 року)
12. Гуменюк, О. Інклюзивна освіта: виклики після 2022 року. Київ: МОН, 2023, 54 с.
13. Демченко, І. Інклюзивне середовище університету. Одеса: ОНУ, 2022, 190 с.
14. Державна служба статистики України. Особи з інвалідністю в Україні: статистичний збірник. Київ, 2023, 85 с.
15. Дубровіна, І. Психологічні особливості адаптації студентів першого курсу. Київ: НПУ, 2021, 130 с.
16. Дюркгайм, Е. Соціологія освіти. Київ: Основи, 2021, 244 с.
17. За півтора року кількість людей з інвалідністю в Україні зросла на 300 тисяч – Мінсоцполітики. Українська правда Життя. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2023/09/19/256633/> (дата звернення: 26.02.2025).
18. Інноваційні технології в діяльності інклюзивно-ресурсного центру : метод. посіб. / авт. кол.; за. ред. А. Г. Обухівської, Т. Д. Ілляшенко. Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2019. 228 с
19. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю Електронний ресурс. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text. (дата звернення: 26.02.2025).
20. Концепція розвитку інклюзивної освіти. МОН України. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennya-kontseptsii-rozvitku-inklyuzivnogo-navchannya> (дата звернення 10.09.2025)
21. Кочубей, Т. Соціальна підтримка осіб з інвалідністю. Львів: Сполом, 2022, 168 с.

22. Кравчук, Н. Інклюзивна політика університету. Рівне: НУВГП, 2023, 154 с.
23. Кузьміна, О. Психолого-соціальний супровід студентів з ООП. Київ: Університет, 2024, 211 с.
24. Лапін, Н. Соціальний супровід у соціальній роботі. Київ: Академія, 2021, 197 с.
25. Липа, Т. Соціальна адаптація молоді. Київ: Каравела, 2022, 178 с.
26. Лісова, О. Соціально-психологічні бар'єри інклюзивності у ЗВО. Харків: ХНЕУ, 2022, 136 с.
27. Маслов, В. Психологічні основи саморегуляції студентів. Одеса: ОДАБА, 2023, 121 с.
28. Медична та соціальна реабілітація : навч. посіб. / [за заг. ред. І. Р. Мисули, Л. О. Вакуленко]. Тернопіль: ТДМУ, 2005. 402 с.
29. Міщик, Л. Соціально-педагогічний супровід у ВНЗ. Київ: Педагогічна думка, 2021, 160 с.
30. Назаренко, В. Адаптація студентської молоді: післявоєнні трансформації. Київ: Освіта, 2024, 89 с.
31. Національна стратегія створення безбар'єрного простору. КМУ, 2023, 44 с.
32. Овчаренко, Л. Психологічна готовність студентів до інклюзивного середовища. Київ: НПУ, 2022, 132 с.
33. Павленко, І. Соціальна робота з молодими дорослими. Харків: Право, 2022, 203 с.
34. Петрова, Л. Реабілітація у соціальній роботі. Київ: Каравела, 2023, 189 с.
35. Пилипенко, С. Інклюзивна педагогіка. Київ: Либідь, 2022, 178 с.
36. Про вищу освіту. Закон України. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення 10.09.2025)

37. Про організацію інклюзивного навчання. Постанова КМУ №957. Київ, 2023, Електронний ресурс. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/957-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення 10.09.2025)
38. Про освіту. Закон України. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення 10.09.2025)
39. Про реабілітацію осіб з інвалідністю. Закон України. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text> (дата звернення 10.09.2025)
40. Про соціальні послуги. Закон України. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (дата звернення 10.09.2025)
41. Приходько, Г. Психологія девіантної поведінки. Дніпро: УДХТУ, 2021. 220 с.
42. Психолого-педагогічні засади технологій супроводу дітей з особливими освітніми потребами у процесі їх соціальної інтеграції : кол. монографія / [авт. кол.: Т. В. Жук, Т. Д. Ілляшенко, Т. Д. Каменщук, А.Г. Обухівська, Г. В. Якимчук] ; наук. ред. А. Г. Обухівська, Т. Д. Ілляшенко. Київ: Ніка-Центр, 2020. 113 с
43. Романенко, А. Соціальна робота в освітніх інституціях. Київ: Пед. думка, 2024. 172 с.
44. Сайко Н. Соціальна реабілітація в структурі соціально-педагогічної діяльності. Духовність особистості: методологія, теорія і практика. 1(88)-2019. С.152-161.
45. Слюсаревський М. Соціально-психологічний стан українського суспільства в умовах повномасштабного російського вторгнення: нагальні виклики та відповіді : науково-аналітична доповідь. Інститут соціальної та політичної психології НАПН України. Київ. 2022. 23с.
46. Соціально-реабілітаційні і навчальні програми в роботі інклюзивно-ресурсного центру із сім'ю : метод. пос. / Т. В. Жук,

О.Г.Задорожня, А. В. Замша, Т. Д. Ілляшенко, Т. М. Костенко, А.Г. Обухівська, Г. В. Якимчук; за ред. А. Г. Обухівської. Київ : Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2018. 208 с. С. 69–86

47. Стельмах, О. Соціальний супровід студентів із вразливих груп. Харків: ХНПУ, 2023. 156 с.

48. У Держстаті розповіли, скільки в Україні людей з інвалідністю. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-ukraina-invalidnist-statystyka/31324501.html> (дата звернення: 26.02.2025).

49. Україна – звіт про внутрішнє переміщення в Україні опитування загального населення раунд 12 (16-23 СІЧНЯ 2023 РОКУ). Displacement Tracking Matrix. URL: <https://dtm.iom.int/reports/ukraina-zvit-pro-vnutrishne-peremischennya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogo-naselennya-0> (дата звернення: 26.02.2025).

50. Федоренко, Ю. Соціально-психологічний супровід осіб з інвалідністю. Полтава: ПНПУ, 2022. 158 с.

51. Хоружа, Л. Соціальна політика щодо осіб з інвалідністю. Київ: КНЕУ, 2023. 193 с.

52. Чепурна, Л. Психолого-педагогічні основи інклюзивної освіти. Одеса: ОНУ, 2022. 184 с.

53. Шевченко, Н. Соціологія освіти. Київ: Центр учбової літератури, 2023. 205 с.

54. ЮНІСЕФ. Inclusive Education Guidelines. New York, 2022, p. 66

55. Ainscow, M. Promoting equity in education: New developments. London: Routledge, 2022, p. 214.

56. Booth, T., & Ainscow, M. The Index for Inclusion. Bristol: CSIE, 2021, p. 121.

57. Florian, L. The Sage Handbook of Special and Inclusive Education. London: Sage, 2021, p. 475.

58. Slee, R. Inclusive Education and the Rise of Neo-Liberalism. London: Routledge, 2023, p. 198.

59. UNICEF. Building Inclusive Education Systems. Geneva, 2023, p. 89.
60. WHO. World Report on Disability and Rehabilitation. Geneva: WHO, 2024, p. 312.
61. Dyson, A. & Gallannaugh, F. Education and Social Inclusion. Oxford University Press, 2022, p. 203.
62. UNESCO. Global Education Monitoring Report. Paris: UNESCO, 2024, p. 266.
63. Black, R. Supporting Students with Disabilities in Higher Education. New York: Springer, 2021, p. 142.
64. Smith, J. Psychosocial Support for Young Adults with Disabilities. Cambridge Scholars Publishing, 2022, p. 177.
65. McMaster, C. Inclusive Pedagogy Across Higher Education. London: Routledge, 2023, p. 154.

ДОДАТКИ

Додаток А

Опитувальник для оцінки потреб здобувачів з особливими освітніми потребами

I. Загальна інформація

- 1. Прізвище, ім'я, по батькові _____
- 2. Спеціальність, курс, група _____
- 3. Контактний телефон / e-mail _____
- 4. Чи перебуваєте Ви на обліку як особа з інвалідністю? (Так / Ні / Не хочу відповідати)
- 5. Якщо так, вкажіть групу інвалідності: I / II / III / Інше

II. Самооцінка бар'єрів та труднощів

- Оцініть кожне твердження за шкалою 1–5 (1 – зовсім не про мене; 5 – повністю про мене).

1. Психологічні бар'єри

- Відчуваю тривожність у навчанні
- Важко зосереджуюсь на завданнях
- Переживаю стрес під час контрольних
- Виникає страх звертатися до викладача
- Відчуваю емоційне виснаження

2. Соціальні бар'єри

- Мені важко знайомитися та взаємодіяти з одногрупниками
- Відчуваю себе ізольованим(-ою) у групі
- Уникаю групових занять
- Важко просити про допомогу
- Відчуваю нерозуміння з боку оточення

3. Комунікативні бар'єри

- Важко пояснювати свої потреби викладачам
- Маю труднощі з усним висловлюванням

- Важко сприймати великі обсяги інформації на слух
- Потребую більше часу для відповіді

4. Освітні бар'єри

- Важко працювати з великим обсягом матеріалу
- Потребую більше часу на завдання
- Деякі форми контролю є занадто складними
- Важко працювати із стандартними навчальними ресурсами
- Потрібна адаптація освітнього процесу

5. Бар'єри доступності середовища

- Не всі навчальні корпуси є доступними
- Важко пересуватися в приміщеннях університету
- Відсутні зручні робочі місця
- Технічні засоби недоступні або складні у використанні

6. Інформаційна та цифрова доступність

- Важко працювати з цифровою платформою університету
- Не всі матеріали доступні у потрібному форматі
- Потребую субтитрів/аудіоформату
- Платформа перевантажена

III. Освітні потреби та необхідні адаптації

- Подовжений час на виконання завдань
- Адаптовані конспекти / лекції
- Альтернативні форми контролю
- Індивідуальний графік
- Записи лекцій
- Технічні засоби
- Субтитри / Озвучення матеріалів
- Доступне робоче місце
- Психологічна підтримка
- Тьюторський супровід
- Інше _____

IV. Психологічна та соціальна підтримка

- Психологічні консультації
- Соціально-педагогічний супровід
- Адаптаційні тренінги
- Навчання соціальним навичкам
- Підтримка у взаємодії з викладачами
- Підтримка в організації навчання
- Підтримка у вирішенні конфліктів
- Інше _____

V. Відкрита частина

- 1. Які труднощі Ви відчуваєте найчастіше?
- 2. Які зміни могли б покращити Ваш навчальний досвід?
- 3. Які Ваші сильні сторони допомагають Вам у навчанні?
- 4. Що Вам потрібно для комфортного навчання?

Додаток Б

ПРОГРАМА СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ЗДОБУВАЧІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

1. Загальні положення

Програма соціальної реабілітації здобувачів з особливими освітніми потребами (далі – ООП) розроблена відповідно до:

- Закону України «Про освіту» (ст. 19, 20, 53, 54),
- Закону України «Про вищу освіту» (ст. 54),
- Концепції розвитку інклюзивної освіти,
- Національної стратегії безбар'єрності,
- Положень НУБіП України про забезпечення рівних можливостей студентів.

Програма реалізується Центром підтримки студентів з ООП, факультетами, психологічною службою, соціально-педагогічною службою та адміністрацією університету.

2. Мета програми

Створення комплексної системи соціальної, психологічної, освітньої та інформаційної підтримки студентів з ООП, спрямованої на їхню успішну адаптацію, інтеграцію та розвиток у середовищі закладу вищої освіти.

3. Завдання програми

1. Виявити індивідуальні потреби студентів з ООП шляхом комплексної оцінки.
2. Забезпечити психологічну підтримку, спрямовану на подолання тривожності, емоційного виснаження та низької самооцінки.
3. Формувати соціальні навички здобувачів та зменшувати ризики соціальної ізоляції.
4. Адаптувати освітній процес відповідно до потреб студентів.
5. Забезпечити цифрову, інформаційну та фізичну доступність освітнього середовища.
6. Підвищити рівень інклюзивної компетентності викладачів та працівників університету.

7. Сформувати сталу інституційну модель підтримки студентів з ООП.

4. Принципи реалізації програми

- **Індивідуалізація** – адаптації визначаються на основі оцінки потреб конкретного студента.
- **Доступність** – усі форми підтримки надаються у форматі, зрозумілому та зручному для студента.
- **Повага до гідності** – недопущення дискримінації та стигматизації.
- **Конфіденційність** – персональні дані студентів захищені.
- **Міждисциплінарність** – співпраця психологів, соціальних педагогів, викладачів, тьюторів.
- **Безперервність** – підтримка надається протягом усього навчання.

5. Структура програми

5.1. Компонент 1. Психологічна підтримка та реабілітація

Форми роботи:

- індивідуальні консультації психолога;
- кризова інтервенція;
- тренінги з емоційної регуляції та стресостійкості;
- групи підтримки для студентів з ООП;
- профілактика тривожності перед сесією;
- розвиток навичок подолання психологічних бар'єрів;
- консультування викладачів щодо взаємодії зі студентами з ООП.

5.2. Компонент 2. Соціальна адаптація та розвиток комунікаційних навичок

Заходи:

- тьюторський супровід (індивідуальний наставник);
- групи соціальної інтеграції (адаптаційні групи для студентів з ООП);
- «Перший рік разом» – програма адаптації першокурсників з ООП;
- тренінги комунікації, асертивності, вирішення конфліктів;
- студентські підтримувальні клуби;
- волонтерські програми «Студент–студенту».

5.3. Компонент 3. Освітня реабілітація та академічна підтримка

Програма включає:

- створення індивідуальних освітніх траєкторій;
- продовжений час на контрольних та екзаменах;
- адаптовані форми контролю;
- надання конспектів, презентацій, записів лекцій;
- альтернативні формати матеріалів (аудіо, субтитри, pdf із розширеним шрифтом);
- консультації щодо академічного планування;
- навчання викладачів універсальному дизайну навчання.

5.4. Компонент 4. Цифрова та інформаційна доступність

- аудит цифрової доступності Moodle та інших платформ;
- озвучення та субтитрування навчального контенту;
- доступні формати текстів (Word, аудіо, відео, графічні матеріали);
- створення «Центру цифрової підтримки студентів з ООП»;
- інструкції з використання адаптивних програм;
- навчання студентів цифровим навичкам.

5.5. Компонент 5. Інфраструктурна доступність

- аудит доступності корпусів і маршрутів;
- доступні аудиторії, підйомники, пандуси, тактильні елементи;
- адаптовані санітарні приміщення;
- маркування університетських просторів;
- створення зон психологічного комфорту (тихі кімнати, зони відпочинку).

5.6. Компонент 6. Інституційний розвиток та професійна підготовка персоналу

- регулярне навчання викладачів інклюзивним практикам;
- розробка внутрішнього «Кодексу інклюзії НУБіП»;
- робота мультидисциплінарної команди (психолог, тьютор, соціальний педагог, адміністратор);

- взаємодія з громадськими організаціями та міжнародними інституціями;
- удосконалення університетських нормативних документів.

6. Етапи впровадження програми

Етап 1. Оцінка потреб (1 семестр)

- первинне опитування студентів;
- індивідуальні консультації;
- створення профілю потреб для кожного здобувача.

Етап 2. Формування індивідуальних планів підтримки

- визначення адаптацій;
- включення тьютора;
- узгодження з деканатом і кафедрами.

Етап 3. Реалізація підтримки

- проведення заходів програми;
- робота психологів та тьюторів;
- супровід студентів протягом семестру.

Етап 4. Моніторинг і корекція

- аналіз прогресу;
- оцінка задоволеності студентів;
- оновлення індивідуального плану.

7. Очікувані результати

- підвищення рівня адаптованості студентів з ООП;
- зниження рівня тривожності та емоційного виснаження;
- покращення успішності та навчальної мотивації;
- зменшення соціальної ізоляції;
- формування культури інклюзивності серед викладачів та студентів;
- підвищення рівня фізичної та цифрової доступності;
- сформована системна модель підтримки в університеті.

8. Індикатори ефективності

- кількість студентів, охоплених програмою;
- рівень задоволеності студентів підтримкою (анкетування);
- покращення академічних показників;

- кількість реалізованих адаптацій;
- зміни показників тривожності/стигматизації;
- оцінка доступності університетського середовища;
- участь студентів з ООП у соціальному та студентському житті.

9. Документаційне забезпечення

- індивідуальний план реабілітації студента;
- лист узгодження адаптацій з викладачами;
- чек-листи цифрової та фізичної доступності;
- журнал роботи тьютора;
- протоколи засідань мультидисциплінарної команди.